

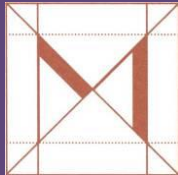
BOUWHISTORISCHE VERKENNING MET
WAARDENSTELLING

CHASSÉKAZERNE
Keizerstraat 7-9 / Parade 10-12
Breda

Onderzoek i.o.v. Gemeente Breda , 16 februari 2017

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

COLOFON

Onderzoeksubject

Chassékazerne
Keizerstraat 7-9 / Parade 10-12
4811GN Breda

Status

Rijksmonument

Opdrachtgever

Gemeente Breda

Veldwerk

D,. Schaars

Rapportage

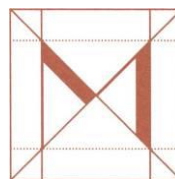
D. Schaars

Fotografie

D. Schaars

(Alle afbeeldingen, tenzij anders vermeld, door Monumenten
Advies Bureau, februari 2017)

Dit is een uitgave van het Monumenten Advies Bureau,
Nijmegen, copyright MAB Nijmegen & gemeente Breda 2017.

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

drs. C.J.B.P. Frank

drs. F.A.C. Haans

mw. drs. C.H.J.M. van den Broek

drs. J. de Jong

ing. G. Korenberg

mw. drs. M.E.D. Lemmens

D. Schaars MA

mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1

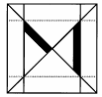
6542 SN NIJMEGEN

tel: 024-3786742

fax:024-3792477

Info@monumentenadviesbureau.nl

www.monumentenadviesbureau.nl

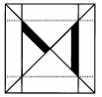

INHOUD

1 INLEIDING	5	4.5 INDELING	68
2 SAMENVATTING	7	4.6 INTERIEUR	72
2.1 BOUWGESCHIEDENIS	8	5 BOUWHISTORISCHE WAARDENBEPALING	81
2.2 WAARDENSTELLING	8	5.1 ARCHITECTUUR- EN BOUWHISTORISCHE WAARDEN	81
3 HISTORISCHE ONTWIKKELING	10	5.2 CULTUURHISTORISCHE WAARDE	83
3.1 ONTWIKKELING VAN DE KAZERNEBOUW (1814-1980)	11	5.3 ZELDZAAMHEIDSWAARDE	83
3.2 ONTWIKKELING VAN HET GEBIED	25	5.4 SITUERING- EN ENSEMBLEWAARDE	83
3.3 BOUW VAN DE CHASSÉKAZERNE TUSSEN 1897 EN 1899	27	5.5 GETRAPTE WAARDENSTELLING OP ONDERDELEN	84
3.4 CONSTRUCTIES EN MATERIALEN	36	5.6 TOELICHTING WAARDENGRADATIES	85
3.5 STEDENBOUWKUNDIGE: F. W. VAN GENDT (1831-1900)	37	5.7 WAARDERINGSPLATTEGRONDEN	86
4 BOUWHISTORISCHE VERKENNING	41	6 SUGGESTIES EN AANBEVELINGEN	88
4.1 SITUERING	42	6.1 CONCLUSIES	90
4.2 HOOFDVORM, PLATTEGROND EN OPBOUW, DAK	42	6.2 AANBEVELINGEN	90
4.3 GEVELS	45	7 BRONNEN EN LITERATUUR	91
4.4 CONSTRUCTIEVE ELEMENTEN	62		

Breda. Chassé-Kazerne.

1 INLEIDING

Inleiding object

“Waar sierlijkheid in vorm met doelmatigheid kan worden vereenigd is zij van geene geringe beteekenis. Nimmer mag het doelmatige echter aan het sierlijke worden opgeofferd.” Aldus de stelling van M. Timmerman ten aanzien van de bouw van kazernes in zijn publicatie over de gezondheidsleer van de krijgsmacht en zeemacht uit 1865.

In de periode waarin Timmerman dit op geschrift vastlegde was er op het gebied van doelmatigheid en hygiëne bij de huisvesting van militairen zonder twijfel nog de nodige winst te boeken. Hoewel er sinds de zeventiende- en vooral de achttiende eeuw voor legering van garnizoenen (vooral in de vestingsteden) reeds speciaal hiervoor gebouwde kazernes werden gebouwd, wordt pas vanaf de oprichting van de Koninklijke Nederlandse Krijgsmacht in 1814 gaandeweg structureel nagedacht over stichting van nieuwe legerkampen en beter geschikte bouwtypen voor huisvesting en training van militairen. Daarbij werd ook nagedacht over de combinatie van doelmatigheid met toepassing van een specifieke vormtaal en stijlkenmerken. Immers in de negentiende eeuw werd het steeds belangrijker gevonden dat een belangrijk gebouw zich middels een specifieke bouwvorm en architectuur presenteerde. Bijgevolg moest dus ook de architectuur van de Krijgsmacht in de tweede helft van de negentiende eeuw een

specifiek eigen, herkenbaar karakter krijgen. De kazernes uit de achttiende en vroege negentiende eeuw leken immers nog sterk op andere grote stedelijke complexen zoals kloosters, pesthuizen, tuchthuizen en gasthuizen. Met de aanstelling van onder meer de Rijksbouwmeesters voor Justitie, Financiën en Onderwijs ontwikkelde zich een karakteristieke Rijksarchitectuur. De krijgsmacht maakte voor haar forten, kazernes en dergelijke echter nog altijd gebruik van eigen, meestal bij het Korps der Genie ondergebrachte bouwkundige ingenieurs. Zij sloten vanaf de late negentiende eeuw in hun ontwerpen echter wel aan bij de tendensen en stijlen die ook door de Rijksbouwkundigen werden toegepast.

De in dit rapport behandelde Chassékazerne in Breda is een uitzonderlijk goed voorbeeld van een belangrijke fase in de ontwikkelingsgeschiedenis van de kazernebouw tussen 1800 en 1980. De als Rijksmonument beschermde kazerne uit 1899 is van het lineaire type. Dit bouwtype werd vaker toegepast bij kazernebouw in de late negentiende en vroege twintigste eeuw, onder meer in Ede en Nijmegen.

Thans is voor het gebouw een herbestemmings- en wijzigingsplan in voorbereiding. Ter ondersteuning van dit plan is door Monumenten Advies Bureau, in opdracht van gemeente Breda, een bouwhistorische verkenning met waardenstelling uitgevoerd.

Input planvorming

De bouwhistorische verkenning en de waardenstelling van het exterieur en het interieur dienen als input voor en ter toetsing van de planvorming. Het betreft een verkennende analyse en waardering van het totale gebouw, interieur en exterieur en de directe omgeving van het kazernegebouw. Het rapport beschrijft de huidige verschijningsvorm en gaat in op de gefaseerde bouwgeschiedenis. Het onderzoek maakt inzichtelijk welke mutaties hebben plaats gevonden en welke onderdelen thans nog oorspronkelijk zijn en/of historische waarde bezitten. De getrapte waardenstellingen van exterieur, constructies en interieurelementen maken duidelijk welke onderdelen monumentwaarden bezitten en zoveel mogelijk in toekomstige transformaties en herstelplannen gehandhaafd dienen te blijven.

Onderzoeksbepkering

Het onderzoek heeft de diepgang van een bouwhistorische verkenning. Dat betekent dat exterieur en interieur verkennend zijn onderzocht. Er heeft geen destructief onderzoek plaats gevonden.

Wat betreft het archiefonderzoek is historisch kaartmateriaal beschikbaar gesteld door de gemeente Breda. Daarnaast is de beeldbank van het stadsarchief van Breda geraadpleegd. Tevens is er het een en ander aan literatuur doorgenomen. De lijst met gebruikte bronnen zijn achter in het rapport opgenomen.

Opzet rapportage

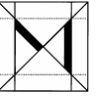
In deze rapportage vindt u in hoofdstuk 2 een beknopte samenvatting van de bouwgeschiedenis en de waardenstelling. Hoofdstuk 3 beschrijft de gefaseerde bouwhistorische ontwikkeling van het complex en omgeving. Tevens wordt een overzicht gegeven van historisch beeldmateriaal (foto's, bouwtekeningen en meer) van het object. Hoofdstuk 4 geeft een bouwhistorische beschrijving en verkenning van de huidige bouws substantie van het exterieur en interieur, en de belangrijkste constructies binnen in het object.

In hoofdstuk 5 worden de aangetroffen historische waarden omschreven. Deze zijn tevens op de bijgaande plattegronden van het pand gevisualiseerd. Dit hoofdstuk is een belangrijke basis voor planvorming en toetsing.

Naast de waardenkaarten zal ook de bouwfaserings in kaart worden gebracht. Dit gebeurt op basis van in en aan het complex aangetroffen bouwsporen en bestudering van het historische bronnenmateriaal, voornamelijk de bouwdoSSIERS. In hoofdstuk 6 zullen zonodig enkele aandachtspunten en aanbevelingen worden geformuleerd met het oog op eventueel toekomstig verdiepend onderzoek.

Daan Schaars, Monumenten Advies Bureau,

Nijmegen, februari 2017

2 SAMENVATTING

2.1 BOUWGESCHIEDENIS

De Chassékazerne aan de Parade in Breda werd tussen 1897 en 1898 gebouwd. Het gebouw behoort tot een kazernegebouw van het lineaire type. Dit is een bouwtype dat vaker in Nederland voorkwam, zoals in Nijmegen, Assen en Ede, en herkenbaar is aan de inwendige gangstructuur, die alle ruimtes in de kazerne met elkaar verbond. Ook kenmerkend voor dit type kazerne is de indeling van het gebouw in een voorvleugel als bureel deel met officiersruimtes en verschillende achtervleugels, die in gebruik waren als soldatenruimtes, zoals slaapzalen en bijvoorbeeld washokken en gymnastiekzalen.

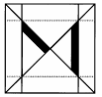
Het gebouw onderging in de jaren vijftig of zestig van de vorige eeuw een grootschalige renovatie waarbij de ramen werden vervangen. Tot 1992 deed het gebouw dienst als kazerne, waar na het in gebruik is geweest als asielzoekerscentrum. Sinds 1998 is het gebouw door drie verschillende instanties in gebruik: Stadsarchief Breda, Breda's Museum en het gemeentelijk archeologische depot.

2.2 WAARDENSTELLING

In de gaaf bewaarde hoofdvorm en architectuur is hoge architectuurhistorische waarde gelegen. Met name het exterieur van de voor- en zijgevels van de voorvleugel heeft een rijke architectuur in neogotische stijl. Met name de risalerende delen hebben een sterke architectonische geleding door toepassing van hoek- en arkeltorens, een galerij en verschillende hardstenen detailleringen. Binnen het exterieur zijn nog een aantal oorspronkelijke entree en raampartijen aanwezig. Aan de voorgevelzijde zijn tevens alle oorspronkelijke raamkozijnen bewaard gebleven.

Het kazernegebouw is wat betreft de hoofdstructuur en het exterieur vrij goed bewaard gebleven voorbeelden van het lineaire type met achtervleugels. Naast de ruimtelijke indeling is in de voorbouw ook een groot deel van de oorspronkelijke constructies van de verdiepingsvloeren en de dakconstructie bewaard gebleven. Zowel in de constructies, als in sporen van verbouwingen, zijn bouwhistorische waarden gelegen.

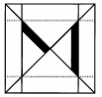
Het interieur op de zolderverdiepingen boven de hoekrisalieten bezit zeldzaamheidswaarde vanwege de afwerkingen, kleurgebruik en indelingen.

De kazerne heeft belang als bijzondere uitdrukking van de sociaaleconomische en ook de geografische ontwikkeling van Breda als kazernestad, met name vanwege de bijzondere situering op een ruim terrein ter plaatse van de oude vestinggronden. De kazerne heeft belang wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en wateren nabij de oude vestinggronden aan de singels

Het gebouw is van bijzondere betekenis wegens de verbondenheid met de ontwikkeling van de stad na de ontmanteling van de vesting. Samen met de Lange Stallen aan de overzijde van de Keizerstraat en de voormalige officiersmess aan de zuidzijde van het kazernegebouw vormt de Chassékazerne het laatste restant van de vroegste opzet van het kazerneterrein op deze locatie en vertegenwoordigt daarom een hoge stedenbouwkundige waarde.

3 HISTORISCHE ONTWIKKELING

3.1 ONTWIKKELING VAN DE KAZERNEBOUW (1814-1980)

Als beginpunt van deze ontwikkelingsgeschiedenis van de kazernebouw is het jaar 1814 genomen, omdat toen bij Koninklijk Besluit van 9 januari 1814 de organisatie van het Staande leger werd vastgesteld, de datum dus van de oprichting van de Koninklijke landmacht. Nadat ons land in 1813-1814 bevrijd was van de Franse overheersing werden bij Koninklijk Besluit van 26 juni 1814 nr. 1, regels opgesteld voor het kazerneren en legeren van de troepen.

'Overwegende, dat het welzijn van 's lands dienst in het algemeen vordert, dat de huisvesting van de troepen van de staat op eene geregelde wijze worde ingerigt, en te dien aanzien de noodige bepalingen en verordeningen worden gemaakt: Gehoord het rapport van Onzen kommissaris-generaal van oorlog; Hebben besloten en besluiten: Art. 1. Het kazerneren der troepen, en het stallen der paarden, wordt aan de stedelijke regeringen opgedragen...'

In dit reglement van kazernering, dat uit 95 artikelen bestond, werden zowel de legering in kazernes als bij particulieren geregeld (voor de laatsten waren vooral de financiële vergoedingen van belang).

In de tijd van de Republiek (± 1590-1795) werden de in de steden verblijvende militairen in eerste instantie ondergebracht in de vestingwerken en in leegstaande gebouwen, zoals kloosters en kerken. Aangezien er vaak te weinig ruimte beschikbaar was, kregen velen van hen onderdak bij de burgerij. Dat dit laatste soms veel overlast met zich meebracht, laat zich gemakkelijk raden. In sommige steden werden daarom barakken gebouwd, die speciaal voor de legering van troepen waren bestemd. Een vroeg voorbeeld vinden we in Breda, waar omstreeks 1630 de Hoge Barakken verrezen. Vooral in de achttiende eeuw kwamen er meer van dit soort gebouwen tot stand in onder meer Grave, Venlo en Den Bosch.

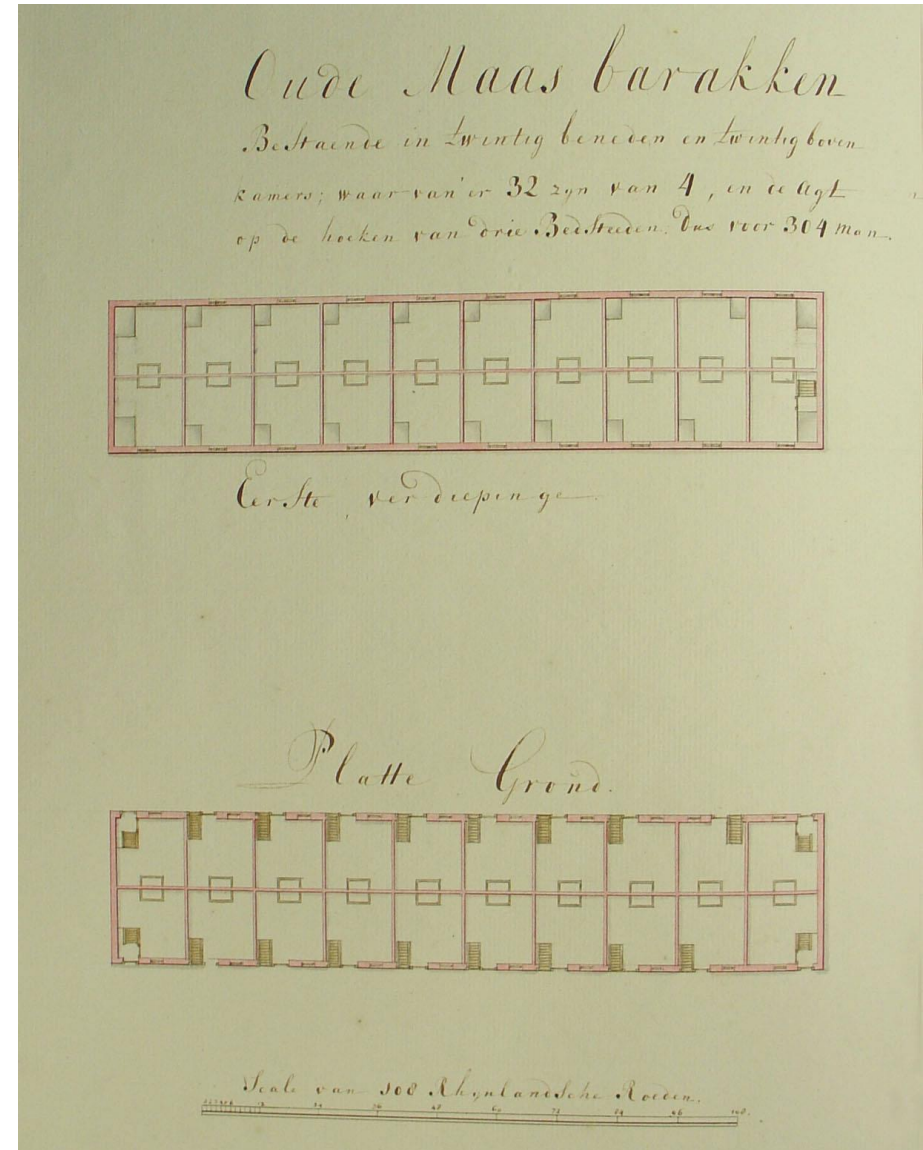
De eerste grote impuls voor de kazernebouw kwam pas na het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815, toen de opkomst van het kader-militieleger een grote behoefte aan legeringsruimte creëerde. De nieuwe gebouwen, die in de periode 1820-1860 van de grond kwamen, waren veelal vierkant van vorm en bestonden uit verschillende bouwlagen. Hoewel deze kazernes een grote hoeveelheid troepen moesten huisvesten, waren zij door hun bouwwijze maar ten dele voor dit doel geschikt, omdat in de slaapvertrekken vaak onvoldoende licht en lucht konden doordringen.

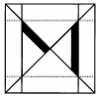
Kazerne het Groot Blok in Venlo uit 1732-33, verwoest in de Tweede Wereldoorlog (foto collectie Archief Venlo)

De Mortelkazerne in Den Bosch uit 1744 kon ruim 800 manschappen huisvesten.

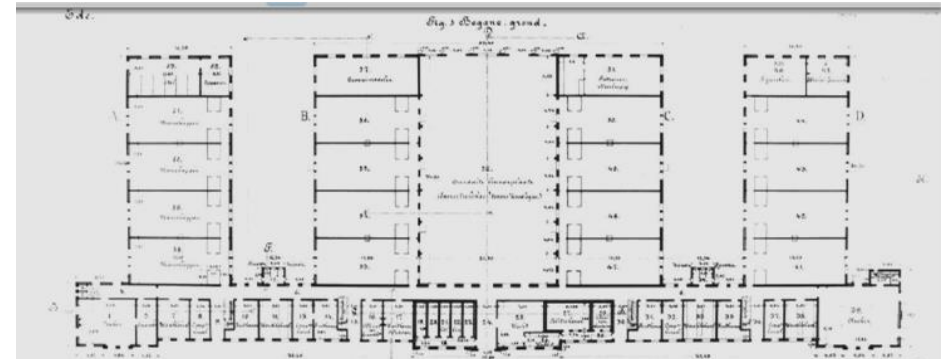
Plattegrond van de begane grond en verdieping van de Oude Maasbarakken (kazernegebouw) in Grave. Uit : Plans van alle slands gebouwen behoorende tot de stad en Fortificatie Werken te Grave, Gemeeten en op't papier gebragt door C. van Suchtelen, 1753.

Kazernebouw in Nederland was in de 19e eeuw vooral gebaseerd op Franse ideeën. Een kazerne bestond vaak uit een groot, massief aandoend gebouw geschikt voor massalegering, soms aangevuld met kleinere gebouwen zoals stallen en magazijnen. Ze waren meestal van het zogenaamde vierkante type met een geheel omsloten binnenplaats. De hygiënische omstandigheden lieten te wensen over mede door de te geringe toetreding van licht en lucht.

Om dit laatste te verbeteren werd vanaf 1874 vanuit Frankrijk **het lineaire type kazerne** geïntroduceerd. Vroege voorbeelden hiervan in Nederland zijn de Ripperdakazerne te Haarlem uit 1882, de Hojelkazerne in Utrecht uit 1888 en de Chassékazerne in Breda. Het lineaire type kenmerkt zich door een hoofdgebouw van meer dan 100 meter lang met meerdere bouwlagen.

Aansluitend aan de achterzijde bevinden zich vier dwarsvleugels voor de legering van manschappen. Maar ook in dit type zijn de voorziening van daglicht en lucht niet optimaal door het plaatsen van houten afscheidingen in de dwarsvleugels, de te geringe afstand tussen de dwarsvleugels en ook door het overkappen ten bate van exercitie van de ruimte tussen de twee binnenste vleugels.

Plattegrond (oorspronkelijk ontwerp) van de Frisokazerne in Ede uit 1904 met onder de 130 meter lange voorvleugel met hoekpaviljoens en een fors middenpaviljoen en daarachter vier lage haaks op de voorbouw geplaatste vleugels, waarin de manschappen gehuisvest waren. In het midden is een overdekte exercitie- plaats aanwezig (archief Ede).

Zicht op de achterzijde van de Wilhelminakazerne te Assen met de ijzeren en glazen overkapping van de exercitieplaats, ingeklemd tussen de twee legeringsvleugels. Foto van kort na de bouw in 1893/4 Geheugen van Nederland.

Zicht op de achterzijde van de Emmakazerne te Assen met rechts een éénlaags legeringsvleugel. Tegen de achtergevel van de tweelaags voorbouw is een afdak op kolommen boven de eerste bouwlaag aanwezig! Geheugen van Nederland.

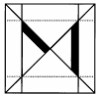
De Haarlemse Ripperda-kazerne uit 1882. Een belangrijk vroeg voorbeeld van het lineaire type, in een eclectische bouwtrant, waarbij klassieke, barokke en renaissance-elementen zijn verwerkt in een monumentaal geheel. (Foto www.jeoudekazernenu.nl)

De in 1990 gesloopte Utrechtse Hojel-kazerne uit 1888 is wat de architectuur betreft sterk beïnvloed door de Haarlemse Ripperdakazerne. Foto Beeldbank RCE

De Wilhelmina- en de Emmakazerne in Assen uit 1893-94. Twee infanteriekazernes van het lineaire type. Drents Archief.

De Mauritskazerne in Ede uit 1904 van kapitein der genie Van Stolk (?) op een foto genomen kort na de bouw. Een goed voorbeeld van de jongste variant van het lineaire type uit de vroege 20ste eeuw. Sterk met Ede vergelijkbare voorbeelden zijn ook in Nijmegen gebouwd. gemeentearchief Ede.

Het probleem van de daglicht en verse luchtvoorziening werd wel opgelost met de bouw van het **H-vormige type kazerne** zoals de van Essenkazerne uit 1906 in Ede. De gebouwen vormen hier in plattegrond een H, waarvan de vleugels de appèlplaatsen omsluiten. In dit kazernetype is de aanzet naar het later veelvuldig toegepaste paviljoensysteem te herkennen.

Het **paviljoensysteem** kenmerkt zich door de scheiding van functies zoals legering, kantine, bureaus, wachtgebouw in verschillende los van elkaar staande gebouwen, gegroepeerd als paviljoens rond een centrale appèl-, cq. exercitieplaats. Deze paviljoenbouw werd voor het eerst toegepast voor de

Kromhoutkazerne uit 1910 in Utrecht. Vanaf 1910 tot aan 1940 is het paviljoensysteem het dominante type voor de bouw van kazernes. Paviljoenbouw is net als de andere oudere typen een manier om een kazerneplattegrond vorm te geven en zegt niets over de toegepaste bouwstijl, die kan iedere stijl aannemen die de opdrachtgever en architect wensen.

De Kazerne Bereden Wapens te Ede (later Van Essenkazerne genoemd) kort na de bouw. Deze nog bestaande kazerne is uitgevoerd in een mengvorm van rationalisme en chaletstijl (kapdetails) en heeft een H-vormige plattegrond. (www.jeoudekazernenu.nl, en collectie archief Ede)

3.1.1 De bouwstijl van de kazernes uit de periode 1880-1905

Voor kazernes aan het einde van de negentiende eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog werd, vooral de voor die tijd voor overheidsgebouwen populaire, neorenaissancestijl toegepast. Deze zien we in redelijk zuivere vorm bij de kazernes van het

lineaire type van kort na 1900, maar ook bij de eerste kazernes volgens het paviljoensysteem.

De oudere voorbeelden van het lineaire type uit de jaren 80 (Ripperdakazerne Haarlem, Hojelkazerne Utrecht) en jaren 90 (o.a. de vier infanteriekazernes van de Juliana van Stolbergkazerne in Amersfoort, de Wilhelmina- en Emmakazernes te Assen en de gesloopte Rabenhauptkazerne te Groningen) zijn nog eclectisch te noemen. Bij de voorbeelden uit de jaren 80 domineert de klassieke en barokke architectuur nog in de massa, dakvormen en details van de dakkapellen en architectuur rond de hoofdentree, maar zijn de in schoon metselwerk met getoogde vensters uitgevoerde gevelvlakken reeds vergelijkbaar met die van de jongere voorbeelden in Assen, Ede en Nijmegen. De kazerne in Breda is ook eclectisch waarbij de gotische-elementen (vooral vormgeving en materiaalgebruik van de gevels) worden vermengd met renaissance en romaanse detailleringen in onder meer de topgevels en entrees.

De lineaire kazernes in Ede en Nijmegen nader beschouwd:

De beide infanteriekazernes van het lineaire type in Ede (Maurits- en Frisokazerne) en de nagenoeg volledig gelijke kazernes (o.a. Snijderskazerne) in Nijmegen zijn in hun hoofdopzet en plattegronden volledig vergelijkbaar met het oudere voorbeeld in Breda.

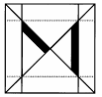
Hotel des Invalides Parijs, gebouwd vanaf 1671.

Wenen slot Schönbrunn.

J.W. Frisokazerne in Ede, recente foto na restauratie.

Russische Museum, voormalig Michaelpaleis, St. Petersburg.

De kazernes bezitten ook hier een ruim 130 meter lange voorbouw met verdieping en drie risalerende gevelpartijen in de voorgevel. Op de achtergevel sluiten vier achtervleugels (éénlaags onder zadeldaken) aan voor huisvesting van soldaten. Tussen de twee centrale vleugels is een overdekte exercitieplaats aanwezig, bij deze kazernes uitgevoerd met gemetselde gevels en een zadeldak met een lichtstraat op de nok.

Net als de kazerne in Breda worden de verschillende ruimtes in de voorbouw ontsloten door een achtergang, gelegen aan de achtergevel. De legeringszalen in de achtervleugels werden door een enfiladeachtige opzet (deuren in de scheidingsmuren dicht bij de zijgevel) onderling verbonden. In Breda waren de zalen afgesloten middels halfsteense muren. Er is dus geen

sprake van de in die periode bij dergelijke grote verblijfsgebouwen (scholen, kloosters, ziekenhuizen) gebruikelijke middengang (corridorstructuur).

Het laat zeventiende eeuwse slot Zeist.

Hoewel bij deze kazernes, net als bij de kazerne in Breda in de langgerekte voorbouw is gewerkt met drie risalerende partijen, zijn deze doordat ze hoger zijn dan de bouwdelen daartussen en een eigen kap hebben, op te vatten als zelfstandige blokken, verbonden met elkaar middels een vleugel. De risalerende hogere blokken hebben een omlopend afgeplat schilddak, waardoor de hoofdvorm eerder classicistisch of barok is te noemen. De voorbouw heeft door deze opzet dan ook wat weg van de monumentale zeventiende en achttiende eeuwse paleisarchitectuur. In de kazerne in Breda zijn deze risalerende delen in de kap ten opzichte van de andere delen slechts gescheiden door een net boven de kap uitstekende brandmuur,

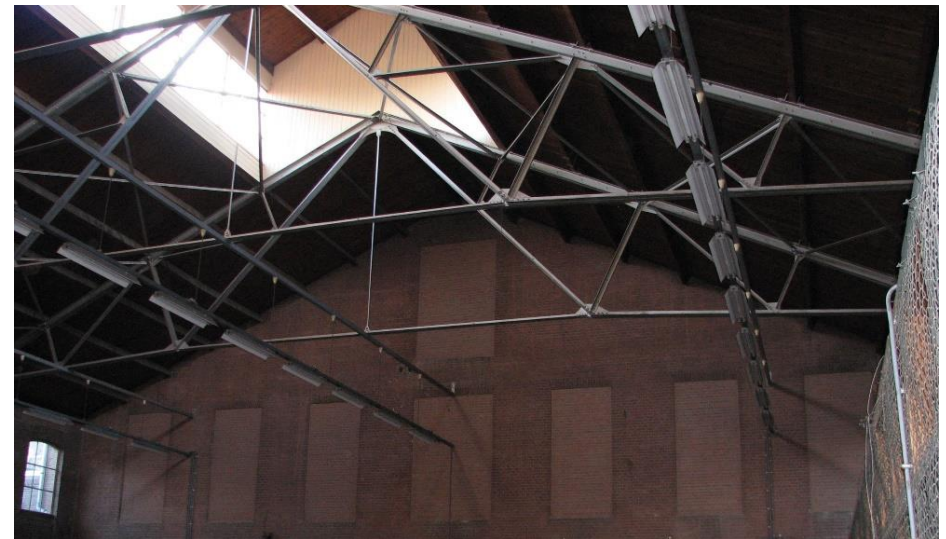
waardoor ze niet als afzonderlijke bouwblokken worden ervaren zoals het geval is bij de drie risalerende partijen bij de kazernes in Nijmegen en Ede.

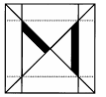
Middenbouw van de Frisokazerne in Ede. MAB 2009

Hoewel de hoofdvorm classicistisch of barok kan worden genoemd is de gevelarchitectuur vaak als neorenaissance te omschrijven, zoals bij Ede of Nijmegen. In Breda is vooral de neogotiek gebruikt, met bogen en nissen, maar ook romaanse invloeden zoals kantelen en renaissance invloeden als spekbanden. Opvallend is dat de iets jongere kazernes in Ede en Nijmegen enerzijds wat meer stijlzuiver zijn (neorenaissance), maar aan de andere kant ook soberder in materiaalgebruik en detaillering. De voorgevels bezitten hier

een drielaags risalerende middenbouw, met ter bekroning van de middenas met entree een trapgevel. De hoekrisalieten zijn net als de rest van de gevel tweelaags, ook weer met een trapgevel boven de middenas. De toepassing van natuursteen is hier veel meer beperkt, daarentegen is er wel in daklijsten en boogtrommels verblendsteen in kleuren en profielsteen in bogen en dagkanten gebruikt. De hoofdentree is uitgevoerd als een renaissancepoort met beeldhouwwerk naast de poortboog en de naam van de kazerne in gepolijste hardsteen met vergulde letters. Vensters op de verdieping van de zijvleugels van de voorbouw sluiten af met natuurstenen lateien, ook kenmerkend voor die periode.

Stalen vakwerkspanten van de overdekte exercitieplaats van de Mauritskazerne in Ede. MAB 2009

Entree van de Mauritskazerne in Ede. MAB 2009

Zicht op de bakstenen achtergevel van de overkapte exercitieplaats van de Frisokazerne in Ede. MAB 2009

De neorenaissance-invloeden zijn ook zichtbaar bij de infanteriekazernes uit de vroege 20ste eeuw, zoals hier bij de Snijderskazerne in Nijmegen uit 1906. Ook de Kraijenhoffkazerne in Nijmegen is zo opgezet en uitgevoerd. De architectuur is exact gelijk aan die van de Maurits en Frisokazerne in Ede.

De Snijderskazerne met poort met wachthuisjes op een oude ingekleurde foto.
www.noviomagus.nl

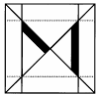
3.1.2 Kazernes vanaf het Interbellum

Tussen het eind van de Eerste Wereldoorlog en de tweede helft van de jaren '30 gebeurde er op het gebied van kazernebouw vrijwel niets. Niemand in politiek Den Haag was bereid aan defensie veel geld uit te geven, mede ingegeven door de ten gevolge van de ervaringen van de oorlog sterk pacifistisch getinte publicaties van de invloedrijke krijgshistoricus en voormalig militair G.W.J. Koolemans Beijnen. Dit veranderde drastisch toen de situatie in Duitsland met de machtsovername door de nazi's sterk wijzigde. Gevreesd werd voor een nieuw Europees conflict. Bijgevolg begon iedereen in Europa begon zijn leger uit te breiden en te moderniseren.

Nederland kon niet achterblijven en er werden grotere aantallen dienstplichtigen opgeroepen die langer geoefend werden. De bestaande kazernes hadden te weinig capaciteit om dit grotere leger te huisvesten en er werd een bouwprogramma gestart dat brak met de tot dan gevoerde praktijk. Het grootste deel van de nieuwe kazernes was geen individueel ontwerp meer zoals voorheen, maar werd volgens een standaardontwerp gebouwd. In totaal werd er opdracht gegeven voor de bouw van 16 infanteriekazernes, 8 kazernes voor de andere wapens en de uitbreiding van 15 bestaande kazernes.

Kapitein der genie A.G. Boost kreeg opdracht voor het ontwerpen van de 16 infanteriekazernes bestemd voor de zogenaamde grensbataljons. In zeer korte tijd, eind 1937, begin 1938 werd onder leiding van Boost een grondtype met twee varianten ontworpen, beide volgens het paviljoensysteem.

Het eerste ontwerp was voor 12 kazernes voor één bataljon infanterie. Dit type bestaat uit een hoofdgebouw met toegangspoort met daarachter een exercitieterrein, omgeven door drie legeringsgebouwen en een keukengebouw. Het tweede type was bestemd voor twee bataljons met regimentsstaf met als basis het eerste type, echter in plaats van een poortgebouw afzonderlijke gebouwen en meer legeringsgebouwen. Wel weer de groepering rond het centrale exercitieterrein. Van de basisplattegrond werd afgeweken als

de vorm van het bouwkveld dit vereiste. Net zoals bij alle kazernes van en voor die tijd, werden er uit hygiënische overwegingen toilet- en wasruimtes in aparte gebouwen buiten de legeringsgebouwen geplaatst. Pas in de jaren '60 zouden bij alle vooroorlogse kazernes van de Landmacht deze voorzieningen in de legeringsgebouwen geplaatst worden. In het ontwerp van de gebouwen van de “Boostkazernes” zijn vanwege brandgevaar betonnen vloeren toegepast. Voor het dak werden houten kapspanten gebruikt en in de gevels stalen raam- en deurkozijnen met eveneens stalen deuren en ramen. De gevels bestaan uit een steens binnenblad waar tegen een pleisterlaag werd aangebracht en een halfsteens buitenblad.

Legeringsgebouwen van Boost op de Generaal de Bonskazerne bij Grave.
www.legerplaats.nl

Bij de door kapitein Boost ontworpen kazernes valt in de eerste plaats de overeenkomst met de woonhuizen uit de vooroorlogse periode op. Een kazernegebouw van Boost met zijn meestal roodbruine gevelstenen en het hellende prominent aanwezige dak met overstek lijkt niet anders dan een utilitaire, vergrote uitvoering van een woonhuis uit het Interbellum.

De door Boost toegepaste stijl wordt omschreven als zakelijk-expressionistisch. Hierin vallen de kenmerken te herkennen van de Amsterdamse- en Delftse school, alsmede het Nieuwe Bouwen. De hoofdvormen van de gebouwen zijn met hun hellende daken echter nog traditioneel te noemen. De grote stalen ramen zijn echter een meer functionalistisch element. Legeringsgebouwen van Boost zijn ook gebouwd op het terrein in Assen.

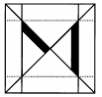
De door Boost ontworpen Elias Beekmankazerne in Ede met op de voorgrond de appelplaats, gefotografeerd kort na de bouw (archief Ede).

De Nederlandse architectuur uit de vooroorlogse jaren kent diverse stromingen en is internationaal vermaard. De Amsterdamse School, beroemd vanwege zijn woningbouwprojecten, wordt ingedeeld bij de expressionistische stroming. De minder vermaarde Delftse School zet zich hier tegen af, men grijpt terug op het rationalisme van Berlage en is vooral ook sterk traditionalistisch getint. De schoonheid van een gebouw, aldus de vooral door Granpré Molière geuite opvattingen van de Delftse School, ligt in eenvoud en harmonie. Baksteenarchitectuur heeft de voorkeur in combinatie met traditionele hoofdvormen en details. Na de Tweede Wereldoorlog vindt deze stroming zijn hoogtepunt in de

wederopbouw buiten de grote steden. Een goed voorbeeld hiervan is de woningbouw in het oudste gedeelte van het vlak na de Tweede Wereldoorlog gebouwde Emmeloord en de wederopbouw van de centra van Rhenen en Wageningen.

Hoewel de aanhangers van de expressionistisch getinte Amsterdamse School en de meer traditioneel gerichte Delftse School elkaars stijlopvattingen soms sterk kritiseerden, zijn er echter meer overeenkomsten dan verschillen tussen de beide stromingen. Deze zijn: comfortabele huiselijke schaal, mathematische proporties en met vakmanschap uitgevoerde baksteenbouw.

Voor de Delftse School stijl, die ook wel als traditionalistisch omschreven wordt (of wat smalend voor moderne huizen als retrostijl), was bij de meeste naoorlogse, modernistisch ingestelde architecten niet erg geliefd. Maar ook het modernisme raakte gaandeweg op zijn retour. Veel woonhuizen uit de huidige tijd grijpen weer terug op de stijlkenmerken uit de jaren '30 en zijn populair bij een breed koperspubliek. Deze populariteit heeft ook onverwacht gunstige gevolgen voor kazernes in deze stijl na de afstoting. Zo is de Saksen Weimarkazerne in Arnhem inmiddels herbestemd als hoofdzakelijk een wooncomplex. Een gaaf voorbeeld van de Delftse School in kazernebouw voor de Tweede Wereldoorlog is de Koning Willem I kazerne in Den Bosch.

De Koning Willem I kazerne in Den Bosch, begonnen in 1939 in Delftse Schoolstijl. (www.jeoudekazernenu.nl).

In de inleiding hierboven werd al aangestipt dat een kazerne kan verouderen. Was het gebruik van paarden al voor de Tweede Wereldoorlog op zijn retour, na de oorlog zou motorisering en mechanisering een grote rol gaan spelen bij de Landmacht. Grote hoeveelheden voertuigen stroomden in en vooral de kazernes voor één bataljon infanterie van Boost waren al snel aan de beurt voor aanpassing. Die ene in/uitgang door de poort in het hoofdgebouw was niet praktisch voor al die voertuigen, die elkaar daar ook al niet passeren konden i.v.m. de beperkte breedte. Ook uit veiligheidsoogpunt bleek het verstandiger een tweede in/uitgang te hebben. Deze werden dan ook aangelegd. De hoofdingang werd veelal naar

voren geplaatst, zodat men voor het hoofdgebouw langs naar de parkeerplaatsen en de rest van het complex kon.

Begin jaren '50 zou er een nieuwe generatie kazernes voor de dan sterk groeiende Landmacht gebouwd worden op locaties dicht bij oefenterreinen. Er werden vooral grote kazernes gebouwd met veel ruimte voor parkeerplaatsen en garages. De kazernes zijn groot genoeg om een brigade, in vredetijd zo'n 2500 tot 3000 man, te huisvesten. Er was haast met de bouw omdat de Koude Oorlog in alle hevigheid was los gebarsten. Op 15 juni 1951 werd de bouwopdracht voor legeringsruimte voor 24.000 man gegeven. Al op 1 februari 1952 moest de legeringsruimte voor 12.000 man gerealiseerd zijn en een half jaar later de rest. De uiteindelijke oplevering zou iets opschuiven, maar niet veel. Normaal zou voor de helft van het bouwvolume 4 jaar staan, nu moest het inclusief winter in 7 maanden.

Voor de grootschalige bouwwerkzaamheden werd de combinatie Midden Nederland N.V. opgericht. Hierin werkten een zevental grote aannemers en ingenieursbureaus samen. Tevens waren er nog 80 onderaannemers en 1100 leveranciers bij de bouw betrokken.

Net zoals vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd er een standaardontwerp gemaakt, onder leiding van het Hoofd van het Centraal Bouwbureau der Genie kolonel-ingenieur J.C. Stumphius. Luitenant-kolonel J. H. Hoogendoorn speelde een

belangrijke rol in het ontwerpproces. Er werd gekozen voor skeletbouw, in Nunspeet en Havelte werd het betonskelet in het werk gestort. Voor Ermelo, Ossendrecht en Schaarsbergen werden prefab betonelementen gebruikt en staalskeletbouw voor 't Harde.

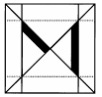
Het paviljoensysteem werd niet helemaal losgelaten, de legeringsgebouwen liggen naast de appèlplaatsen die weer centraal op het kazerneterrein liggen. Functies werden nog verder gescheiden dan voorheen. Er kwam een losse eetzaal voor soldaten, een korporaalmess, onderofficiersmess en een officiershotel met mess, allemaal in aparte gebouwen. Voor vermaak een kantine en een filmzaal, sportaccommodatie en een kazerne-ziekenverblijf. Voor instructie een lesgebouw, talloze magazijnen, een overdekte pistoolschietbaan en een brandstofdepot. Het kazernecommando en de eventuele brigadestaf zetelden in een apart bureelgebouw.

De manschappenkantine van de Generaal Spoorkazerne in Ermelo uit de late jaren '50 (foto van www.legerplaats.nl/ermelo).

De fraaie huiselijk aandoende stijl van de Interbellumkazernes was gesneuveld in de nieuwe tijd. Het resultaat is echter ook niet lelijk en sluit aan bij de vormtaal die voor veel nieuwe gebouwen uit die tijd toegepast wordt. De stijl sluit aan bij het Nieuwe Bouwen met zijn platte daken, strak vormgegeven gevels en stalen kozijnen, - ramen en -deuren.

Bij de Wittenbergkazerne bij Garderen uit de jaren '50 werden in de jaren '70 een reeks nieuwe legeringsgebouwen gerealiseerd, strak, modern in betonsteen, met door een doorgang van elkaar gescheiden manschappenverblijven onder platte daken en midden boven de gang en verblijven een eetzaal/kantine (bij sommige omgevormd tot

manschappenbar). Na voltooiing van deze gebouwen werd de kazerne omgedoopt in 1978 in Generaal Kootkazerne. Deze bouwwerken behoorden tot de laatste nieuwe kazernegebouwen die in de 20ste eeuw zijn gerealiseerd, al werden er op bestaande kazernes in de jaren 90 en de vroege 20ste eeuw ook nog wel volledige nieuwe gebouwen toegevoegd, zoals in Nieuw Milligen en Wezep.

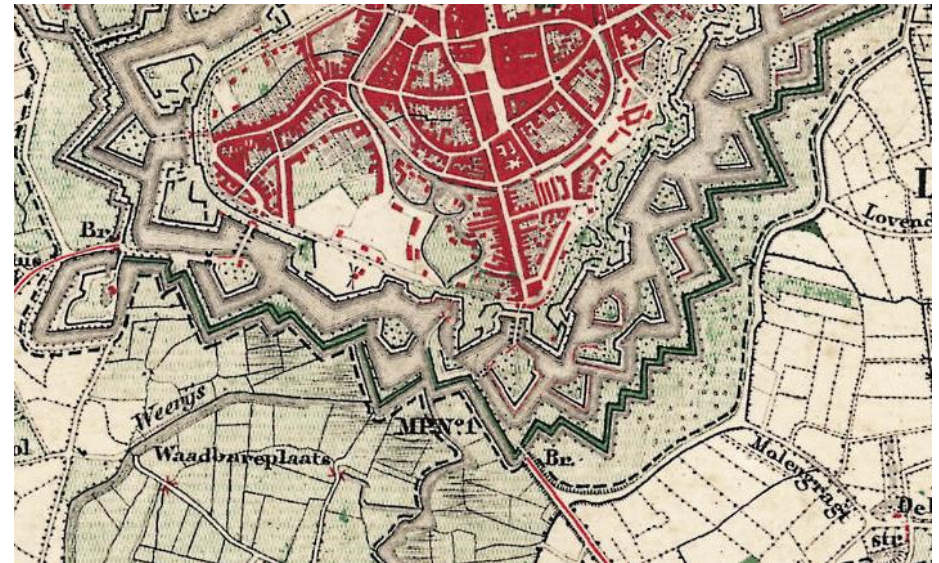

Legeringsgebouwen uit de jaren '70 op het terrein van de Gen. Kootkazerne bij Garderen. (www.legerplaats.nl/garderen).

3.2 ONTWIKKELING VAN HET GEBIED

De vestingstad Breda werd eeuwenlang omsloten door de aanwezigheid van de verdedigingswerken. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de verdediging van Nederland

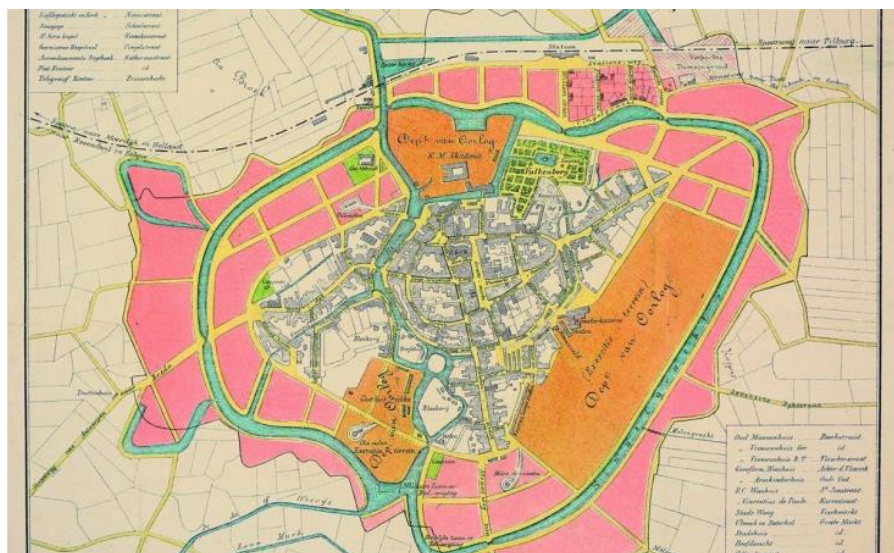
anders georganiseerd en tegelijkertijd ontstond de behoefte de steden in Nederland uit te breiden. Tussen 1869 en 1881 werden de vestingwerken van Breda compleet gesloopt. De ingenieur der Domeinen voor de ontmanteling der vestingen, F.W. Van Gendt (1831-1900), ontwierp rond de stad een singelgracht en legde een simpel raster van brede straten aan. Een ruim profiel en boombeplanting moesten een gezonde woonomgeving voor de nieuwe middenklasse creëren.

Situatie ten zuiden van de binnenstad voor de sloop van de vestingwerken op een topografische kaart van omstreeks 1870. topotijdreis.nl.

De sloop van de vestingwerken op het latere kazerneterrein begon in december 1875. Vanaf het begin was er in het nieuwe stratenplan ruimte opgenomen voor een militair oefenterrein. De Lange Stallen uit 1764 aan de westzijde van de Chassékazerne en de ten noorden gelegen Kloosterkazerne

bestonden al. Het lag voor de hand dat het nog te ontwikkelen exercitieterrein in deze buurt zou komen. De Singelgracht (Chassésingel) was bedoeld als grens van de stad. Er was niet voorzien dat de stad binnen enkele decennia tot buiten deze singelpartij zou uitgroeien.

De geplande uitbreiding van de stad Breda na de sloop van de vestingwerken op een litho van F.C Blom uit 1875. Bij het grote oranje vlak rechtsonder zou later het kazerneterrein worden ingericht. Erfgoed.breda.nl.

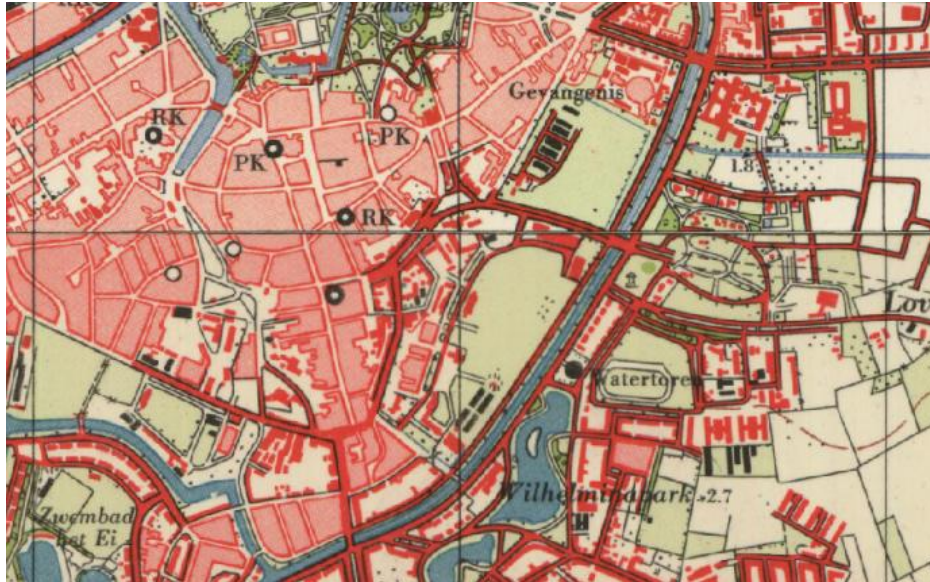
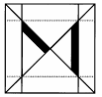
Toen men in de jaren twintig van de twintigste eeuw aan de oostzijde van de stad wilde uitbreiden lag het ruim 20 ha. grote terrein behoorlijk in de weg. Tijdens de Wederopbouwperiode werd het terrein gesplitst in twee delen middels de aanleg van de Claudius Prinsenlaan in 1952. Deze straat verbond de nieuwe woonwijken ten oosten van de stad met de binnenstad. Ook werden de Lange Stallen gescheiden van het kazerneterrein door de aanleg van de Keizerstraat in diezelfde periode.

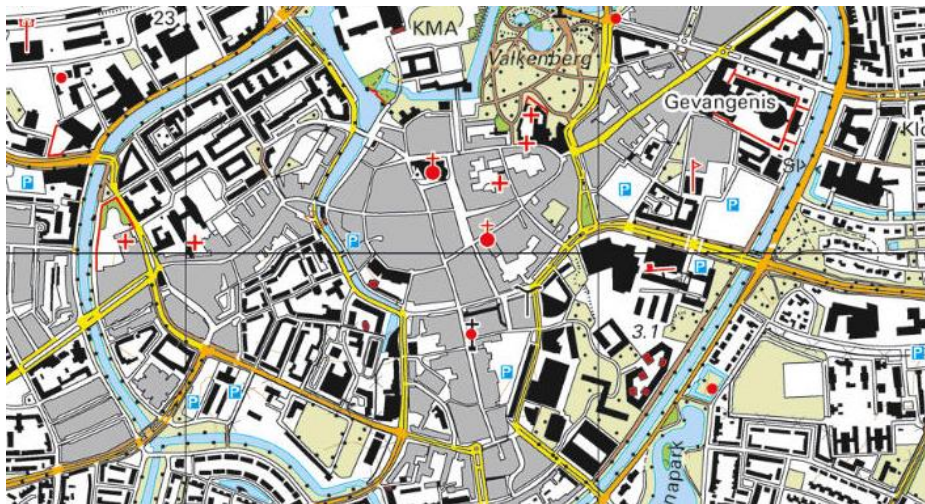
Het exercitieterrein en de kazernes waren een belangrijk onderdeel van de uitbreidingsplannen. Ze namen een groot deel van de vrijgekomen grond in beslag, zoals zichtbaar op een topografische kaart uit 1898. topotijdreis.nl.

De stad breidde in de eerste helft van de twintigste eeuw snel uit ten zuiden van de singelstructuur (bovenzijde foto), waarbij het exercitieterrein een prominente rol bleef spelen binnen het stadsgezicht, zoals zichtbaar op een luchtfoto uit de periode 1920-1935. GAB.

Het exercitieterrein werd sinds 1952 verdeeld in twee delen, zoals zichtbaar op een topografische kaart uit 1959. topotijdreis.nl

De situatie omstreeks 2010 waarbij de open structuur van het kazerneterrein onherkenbaar is geworden. topotijdreis.nl

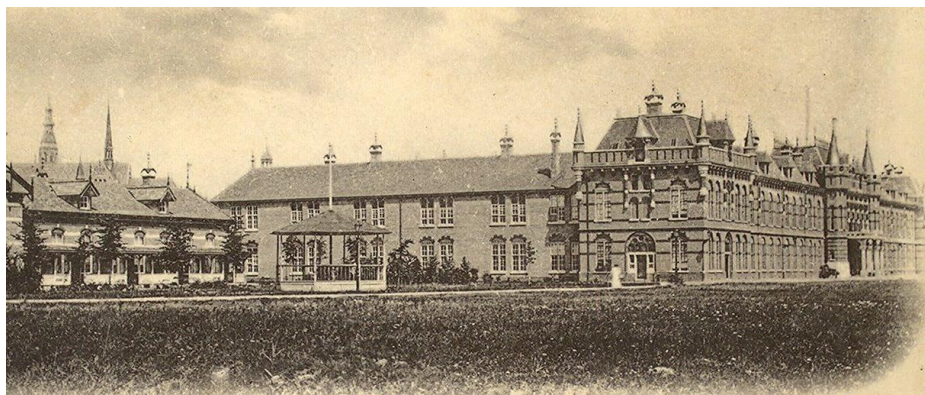
De Chassékazerne vlak na oplevering in 1899. De voorgevel is een langgerekte gevelwand met hoek en middenrisaliet. Links op de afbeelding is de meest zuidelijke achtervleugel zichtbaar. GAB A0937.

3.3 BOUW VAN DE CHASSÉKAZERNE TUSSEN 1897 EN 1899

De eerste ontwerpen voor de nieuwbouw van een kazerne in Breda stammen uit december 1896 en na een bouwperiode van twee jaar werd het gebouw in 1899 opgeleverd. De bouwtekeningen zijn van de hand van de ingenieur der Genie W.H. Cool en geven een goed beeld weer van de indeling en afwerking van het interieur. Dezen volgde vrijwel het standaard beeld dat hierboven geschetst is voor kazernebouw in het algemeen in Nederland, waarbij gebruik gemaakt werd van stilistische kenmerken uit de neogotiek en neorenaissance.

Het uit twee bouwlagen bestaande hoofdgebouw met zolder onder een met afgeknotte schilden uitgevoerd dak had een

langgerekte samengestelde plattegrond met vijf achtervleugels waarvan de middelste een stuk korter was dan de rest en tevens enkellaags was.

Afbeelding van de kazerne vlak na oplevering in 1899, met zicht op de voorgevel en de zijgevel van de zuidelijke achtervleugel. Links op de afbeelding is de officiersmess. GAB A0966.

Voorgevel

De voorgevel van het gebouw kende een symmetrische opzet, die was uitgevoerd met risalerende delen op de hoeken van vijf vensterassen en een middenrisaliet met hoofdentree van zes vensterassen. Deze risalerende delen waren aan de buitenzijde geaccentueerd middels hoektorentjes met rustieke voet bij de middenrisaliet en arkeltorens op de hoeken.

De voorgevel zelf was uitgevoerd met spekbanden ter hoogte van de onder- en bovendorpels en half van de vensters. Aan de bovenzijde van de gevel was een rondboogfries aangebracht. De delen van de voorgevel die tussen de hoek- en

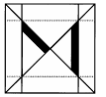
middenrisaliet lagen werden in vier traveeën verdeeld door middel van pilasters, die aan de bovenzijde waren afgedekt met een pinakel. Elk travee bezat drie vensterassen, waarbij de middelste as van de buitenste traveeën bestond uit een decoratieve nis met pinakel.

Boven elke centrale vensteras was een houten dakkapel aangebracht, die op de hoeken en boven de middenrisaliet net iets groter en rijker waren uitgevoerd. Zo was de dakkapel in de middenrisaliet uitgevoerd in steen met een versierde tuit en werd ze geflankeerd door twee kleinere kapellen.

De hoofdentree bestond uit twee dubbele paneeldeuren onder een korfboog met versierde trommelboog en werd geaccentueerd door de aanwezigheid van een balkon of portaal op zuilen met kapitelen. De balustrade was versierd met kapitelen en een medaillon.

De entree op de hoeken was simpel van ontwerp, bestaande uit een enkele paneeldeur met zijlichten en getoogd bovenlicht.

Er waren verschillende type vensters aanwezig in de voorgevel. Op de begane grond in de gevelvlakken tussen de hoekrisalieten en de middenrisaliet waren vaste onderramen met klapbare bovenlichten aangebracht. Op de verdieping bij dat geveldeel waren verder schuiframen met 10-ruits ramen aanwezig, waarvan in sommige gevallen de onderste en in andere gevallen de bovenste raampartij kon schuiven.

Detail van een foto uit 1939, genomen aan de voorzijde van de kazerne. De vensters in de geveldelen tussen de risalieten waren op de verdieping voorzien van schuiframen, met een schuifbaar onder en bovendeel. Sommige ramen waren voorzien van zonweringen, zoals het venster rechts. GAB.

Detail van een foto uit 1939, genomen aan de voorzijde van de kazerne. De vensters in de geveldelen tussen de risalieten hadden de begane grond klapbare bovenlichten. GAB.

Deze schuiframen ook in de zijgevels van de achtervleugels aangebracht. Ter plaatse van de officiersruimtes op de verdieping aan de voorzijde van het middenrisaliet waren draairamen aangebracht, vermoedelijk met vaste bovenlichten. Aan de bovenzijde waren de vensters voorzien van een segmentboog met versierde trommelboog.

Detail van een foto uit 1939, genomen aan de voorzijde van het gebouw. De vensters op de verdieping van de middenrisaliet zijn ingezet met draairamen. De figuur achter het venster staat ter plaatse van de officiersruimte. GAB.

Groepsfoto genomen aan de achterzijde van de kazerne omstreeks 1910, ter hoogte van de korte achtervleugel. De achtergevel van deze vleugel had gedecoreerde windveren en een rondvenster. GAB 19911072.

Achternvleugels

De lange achternvleugels kende een simpele opbouw met twee vensters per travee. Deze vensters waren op de begane grond voorzien van segmentbogen met versierde trommelbogen en op de begane grond en hadden dezelfde 10-ruits schuiframen als in de voorgevel.

De korte vleugel in het midden had aan de achterzijde gedecoreerde windveren en een nokversiering en een rondvenster in de nok van de gevel.

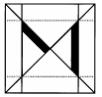
3.3.1 Begane grond

Op de begane grond liep langs de achtergevel van de voorvleugel over nagenoeg de volledige lengte van het gebouw een met gepleisterde bogen uitgevoerde achtergang, ter ontsluiting van de, aan de voorzijde van het gebouw gelegen, vertrekken. De entree tot de achtergang lag in de voorgevel en achtergevel. Ook bevonden zich aan deze achtergang de toegangen tot de vijf achternvleugels.

De ruimtes aan de voorzijde van de hoofdvleugel waren in gebruik als officiersruimtes, met ondermeer verschillende kantoren, slaapkamers en rust-, wacht-, en zitkamers voor de onderofficier en sergeant. De kantoren en slaap- en zitkamers waren voorzien van een rookkanaal en uitgevoerd met hoge houten lambriseringen

Er waren vier hoofdtrappen, bestaande uit bordestrappen, die waren ondergebracht in de aansluiting van de lange achternvleugels met de hoofdvleugel. Ook ter plaatse van de hoeken waren trappen aanwezig, bestaande uit bordestrappen met simpel versierde leunigen en pionvormige trappalen.

De vier lange achternvleugels waren elk door vier dwarsmuren in vijf traveeën verdeeld. De vier binnenste traveeën waren vermoedelijk in alle vleugels als 'manschappenlokaal' ingericht, elk lokaal uitgevoerd met een rookkanaal. Deze ruimtes waren onderling ontsloten via een naast één van de zijgevel gelegen reeks van deuren.

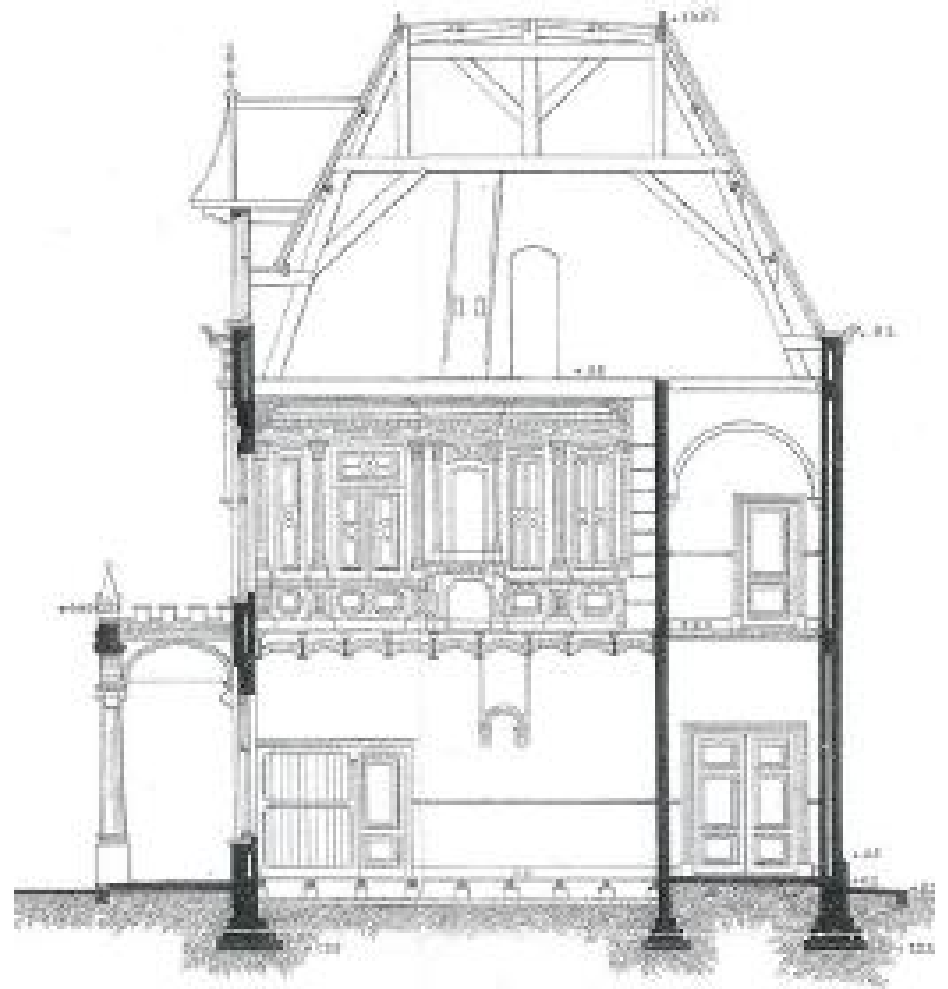

Plattegrond uit 1896 van de begane grond. De voorvleugel (onderzijde tekening) is opgedeeld uit een lange gang tegen de achtergevel van de voorvleugel, die aansloot op de entrees in de voorgevel. Aan deze gang waren aan de voorzijde van het gebouw de burelen gesitueerd. De achtervleugels sloten ook aan op deze hoofdgang. De achtervleugels bestonden uit zes traveeën die werden gescheiden door stenen muren. Het voorste travee deed dienst als trappenhuis, het achterste travee had een algemene functie zoals washok of gymnastieklokaal. De

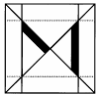
korte achtervleugel deed dienst als intern politiekantoor, inclusief cellen en (spreek)kamers. GAB DEST22730.

Doorsnede op de tekeningen van 1896 over de zuidelijke hoekrisaliet. De binnendeuren bestonden uit paneeldeuren, soms uitgevoerd met bovenlicht. In de gang die aansloot op de entree waren bogen angebracht op consoles. Aan de linkerzijde van het risaliet was tevens een trapopgang aanwezig, bestaande uit een bordestrap met balustraden. GAB DEST22731.

Dwarsdoorsnede op de tekening van 1896 over de middenrisaliet. Goed zichtbaar zijn de gebruikte constructies van de vloeren met op de begane grond een houten vloer op een fundering bij de voorste ruimtes en een stenen vloer op zand in de gang. De verdiepingvloeren bestonden uit troggewelven, terwijl de zoldervloer uit enkelvoudige balklagen was opgebouwd. De doorsnede geeft tevens een mooi beeld weer van de officiersruimte op de verdieping, die rijkelijk was betimmerd. GAB DEST22731.

Aan de achterzijde van de lange vleugels waren in het geval van de binnenste vleugels drie vertrekken voor de manschappen, die diende als washok, keuken en eetzaal. De buitenste vleugels hadden aan de achterzijde een gymnastieklokaal en een washok. De enkellaagse korte vleugel in het midden was uitgevoerd als klein politiebureau met verschillende kantoren en een verhoorkamer en een achttal cellen.

Blik op de cellen in de korte achtervleugel op een foto uit 1947. NF Idh-43869-3.

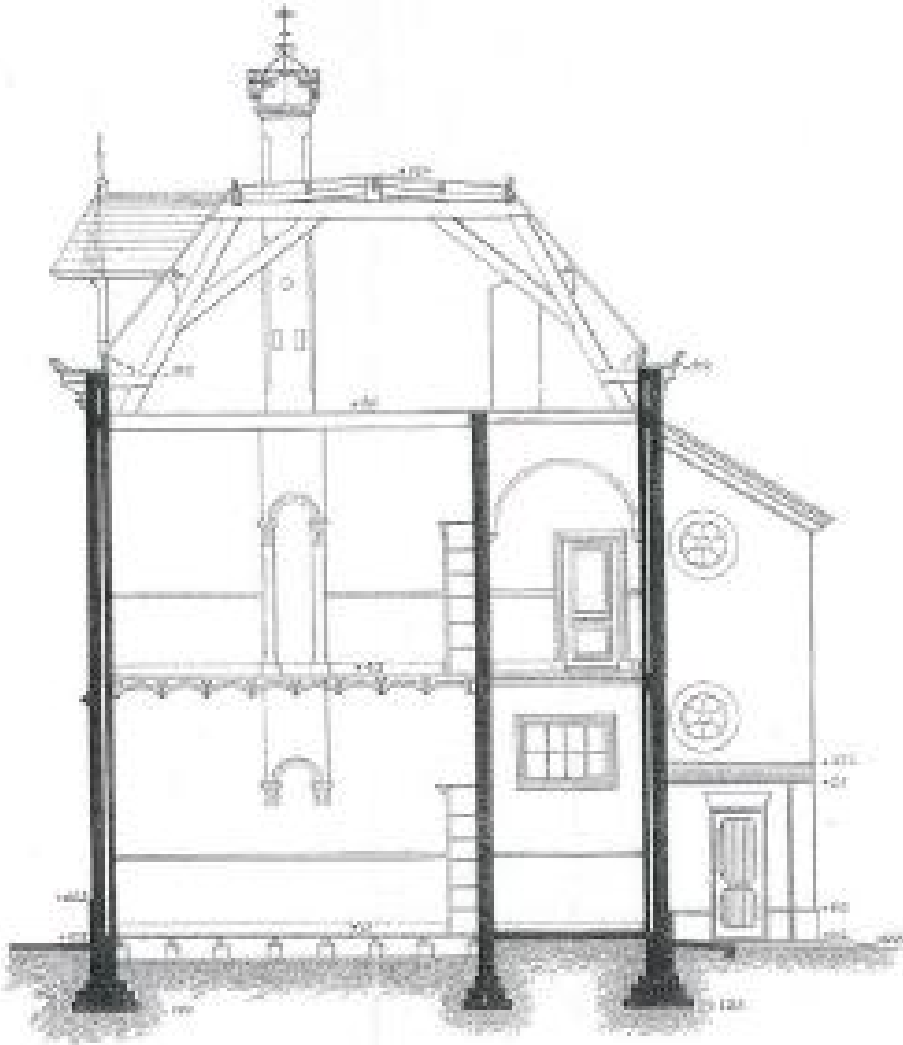
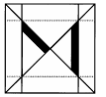

Het interieur van de achtervleugel op de verdieping, hier zichtbaar op een foto uit 1925, was simpel uitgevoerd. De ruimtes lagen onder de dakconstructie van gordingen, die betimmerd was met houten schroten. GAB 20150001.

3.3.2 Eerste verdieping

De verdieping kende ongeveer eenzelfde opzet als de begane grond, waarbij de ruimtes in de voorvleugel werden ontsloten via een achtergang, waar ook de achtervleugel op aansloten.

De ruimtes in de voorvleugel deden dienst als officiersruimtes, maar waren op de eerste verdieping tevens cursuslokalen en een bibliotheek aanwezig.

Dwarsdoorsnede op de tekening uit 1896 over het deel van de voorvleugel dat tussen de risalieten was gesitueerd. De kamers in dit deel van de kazerne waren veel minder rijk afgewerkt dan ter plaatse van de risalieten. Er was dan ook een duidelijke hiërarchie in het gebouw aangebracht. De uitbouw aan de achterzijde van de voorvleugel (rechts) was voorzien van twee rondvensters. GAB DEST22731.

De pronkkamer van de kazerne was gesitueerd in de middenrisaliet en deed dienst als officierenruimte. Deze kamer was uitgevoerd met lambriseringen en wandbekledingen van houten panelen met spiegelmotieven en (half)zuilen. Tegen de linkerwand was een (natuurstenen?) schouw aanwezig met gedecoreerde boezem.

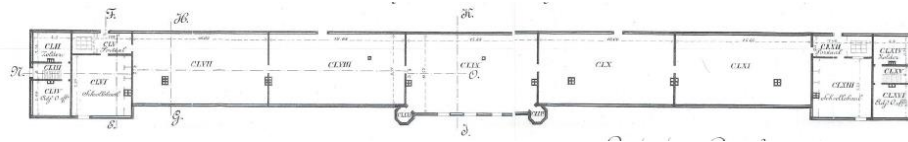
De entree tot de officiersruimte vanuit de achtergang bestond uit een dubbele paneeldeur, die aan bovenzijde was voorzien van voluten en een vaas.

De achtervleugels kende een zelfde opbouw als bij de begane grond, waarbij de achterste traveeën van de middelste vleugels waren voorzien van een schermzaal.

Het interieur van de ruimtes in de achtervleugels was simpel, met houten vloeren en paneeldeuren.

3.3.3 Zolder

De zolder van de voorvleugel was onderverdeeld in grote rechthoekige ruimtes, die werden gescheiden door brandmuren. Op de hoeken waren nog twee schoollokalen aanwezig. De achtervleugels bezaten geen zolders.

Plattegrond uit 1896 van de zolderverdieping. De indeling liet zich kenmerken door ongedeelde ruimtes, gescheiden door brandmuren, met op de hoeken een indeling van leslokalen en kantoren. Deze indeling is nog altijd aanwezig. GAB DEST22729.

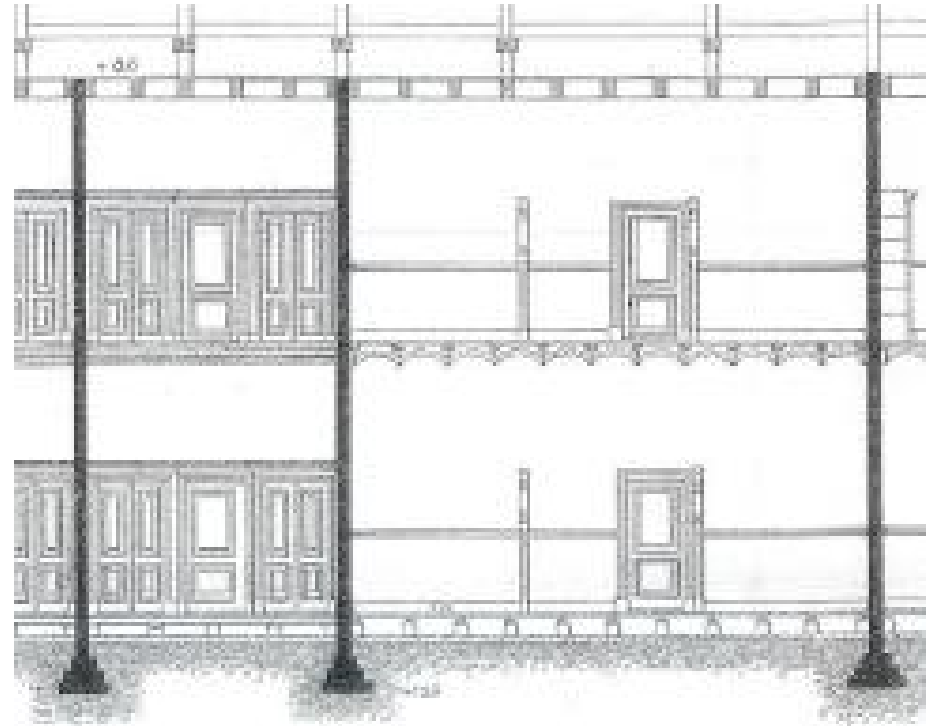
3.4 CONSTRUCTIES EN MATERIALEN

De voorvleugel heeft een traditionele opzet met dragende, gemetselde gevels. De vloeren van de begane grond waren grotendeels van houten vloerdelen op een bakstenen voet. Deze begane grondvloer was ter hoogte van de gangen en sommige dienstvertrekken steenachtig uitgevoerd, waarbij de vloeren direct op de ondergrond waren geplaatst

De verdiepingvloeren bestonden uit troggewelven op stalen profielen, die meestal in de lengterichting waren aangebracht. Bij de middelste traveeën van de gevelvlakken tussen de hoekrisalieten en de middenrisaliet waren de gewelven juist in de breedte aangebracht.

De zolderbalklagen bestonden uit enkelvoudige balken, die haaks op de voorgevel lagen.

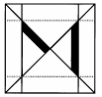
Uit de dwarsdoorsnede blijkt dat de gevels als spouwmuur waren uitgevoerd, met een steens buitenblad en een halfsteens binnenblad.

Detail van de langsdoorsnede op de tekening uit 1896 over de voorvleugel. Goed zichtbaar zijn de verschillende soorten vloerconstructies en hoe de richting van de troggewelven per ruimte kan verschillen. GAB DEST22731.

De gevelvlakken in de voorvleugel tussen de hoekrisalieten en de middenrisaliet waren door zes 'brandmuren' verdeeld. Sommige van deze brandmuren liepen door tot aan de dakvlakken.

De scheidingswanden tussen de lokalen in de achtervleugels zorgden niet enkel voor een ruimtelijke afscheiding, maar

werden tevens als ondersteuning voor de gordingen van de dakconstructie gebruikt.

De kazerne was tot 1992 in gebruik. Na 1992 heeft het gebouw van van 1996 tot 1998 dienst gedaan als asielzoekerscentrum. In 1998 is het gebouw in gebruik genomen door drie verschillende instanties. Zo is het stadsarchief ondergebracht in de noordelijke helft van de hoofdvleugel en de bijbehorende achternvleugel, de archeologische dienst van de gemeente maakt gebruik van de belendende vleugel en de twee zuidelijke vleugels en het resterende deel van de hoofdvleugel zijn in gebruik genomen door het Breda's Museum.

Tijdens deze laatste fase is onder meer een nieuwe archiedepot gemaakt, in de vorm van een kelder ter plaatse van de hoofdentree van het museum.

3.5 STEDENBOUWKUNDIGE: F. W. VAN GENDT (1831-1900)

Frederik Willen Van Gendt (roepnaam: Frits) werd geboren als oudste zoon van de waterbouwkundige Johan Godart van Gendt sr.. Het gezin waarin hij opgroeide bestond uit vijf kinderen. De vier jongens hieruit kwamen allemaal in de bouwkundige wereld terecht. Met name zijn jongste broer Adolf Leonard (1835-1901) geniet nog altijd een grote bekendheid als architect van onder meer het Amsterdamse Concertgebouw. Naast Frits en Dolf waren er ook nog de broers

Johan Godart jr. (1833-1880) en Gerlach Jan (1838-1921). De laatstgenoemde werkte als architect te Arnhem.

Hij ontving, na te Alkmaar en te Amsterdam lager en middelbaar onderwijs genoten te hebben, in 1849 les in de landmeetkunde van de landmeter de Waard te Haarlem, en werd in juni 1850 opzichter bij de herbouw van de Nederduitshervormde kerk te Oost-Zaandam. Op twintigjarige leeftijd werd hij tekenaar bij de architect Israël Warnsinck (1811-1857) te Amsterdam. Later kwam hij in dienst bij de architect J.H. Leliman (1828-1910) te Amsterdam en was hij betrokken bij de verbouwing van het gebouw van de vereniging *Arti et Amicitiae*. Met ingang van 1856 van laatstgenoemden datum werd hij assistent-architect in dienst van de gemeente Amsterdam. Een baan die hij in 1857 verliet om onderarchitect van de gemeente 's Gravenhage te worden. In 1862 werd hij de gemeentearchitect te Arnhem. Hoewel zijn verhouding tot het gemeentebestuur zeer veel te wensen overliet, mocht van Gendt zich in het algemeen op het vertrouwen van de bevolking van Arnhem verheugen. Hij kreeg dan ook vele opdrachten tot het bouwen van woningen, fabrieken en andere bouwwerken. In 1866 richtte hij in Arnhem het tijdschrift *De Opmerker* op, enige tijd het blad van het genootschap. Dat hij zijn werk als stadsarchitect niet voortzette, had te maken met een ruzie met de Arnhemse gemeenteraad. Van Gendt ging namelijk niet akkoord met het verbod, dat de raad aan hem stelde,

particuliere opdrachten aan te nemen naast zijn werk als stadsarchitect.

Vanaf 1868 was Van Gendt *Ingenieur der Domeinen voor de Ontmanteling der Vestingen*. In datzelfde jaar werden de vestingen Maastricht, Venlo, Bergen op Zoom, Fort Bath, Coevorden en Vlissingen ter ontmanteling opgedragen.

In 1869 volgden Breda en Nieuweschans, en in 1874 was het ook de beurt aan Groningen, Delfzijl, Deventer, Zutphen, Nijmegen, Elden, Grave en 's-Hertogenbosch.

Voor het particuliere werk, dat hem vooral te Arnhem en omstreken was opgedragen, associeerde hij zich in 1867 met zijn broer G.J. van Gendt. In 1877 liet hij dit werk geheel aan zijn broer over. Hij behield de betrekking in dienst van het departement van Financiën, zoowel als de redactie van den *Opmerker*. Onder de door van Gendt uitgevoerde bouwwerken zijn te noemen de schouwburgen te Arnhem en te Groningen en de verbouwing van dien te Utrecht, de laatste gemeenschappelijk met H.P. Vogel.

3.6 REDENGEVENDE BESCHRIJVING: RIJKSDIENST VOOR CULTUREEL ERFGOED

Het ADMINISTRATIEGEBOUW van de Chassékazerne ligt parallel aan de Keizerstraat, met de voorgevel aan de zijde van het voormalige exercitieterrein aan de Chassésingel.

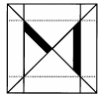
Het langgerekte gebouw is uitgevoerd naar een ontwerp uit 1896 van de ingenieur der Genie W.H. Cool en gebouwd van 1897-'99 in een mengeling van neogotische en neorenaissancestijl. Binnen de bescherming valt zowel het representatieve deel (de voorbouw) als de haaks op deze voorbouw, aan de zijde van de Keizerstraat gesitueerde vleugels.

Het gebouw is intern en aan de achterzijde meerdere malen verbouwd, waarbij echter de globale indeling, respectievelijk het aanzicht, behouden is gebleven.

Omschrijving

Het object telt twee bouwlagen plus een kapverdieping, heeft een samengestelde plattegrond met langgerekte voorbouw en vijf haakse vleugels aan de achterzijde, en wordt gedekt door afgeplatte schilddaken met leien (middenrisaliet en hoektorens) en kruispannen (overige daken).

Het gebouw is opgetrokken in baksteen en geornamenteerd met natuurstenen onderdelen: onder meer plint (van de torens), cordonlijsten, dorpels, wenkbrauwbogen, consoles en deklijsten zijn op representatieve en constructief belangrijke plaatsen in hardsteen uitgevoerd. De gevels zijn geleed door bakstenen banden in afwijkende kleur en worden afgesloten door geprofileerde houten gootlijsten, al dan niet op gemetseld rondboogfries.

De 108 meter lange voorgevel heeft een symmetrische opzet met een door torens geflankeerde middenrisaliet van zes vensterassen, en hoekrisalieten, elk bestaande uit vijf vensterassen. De gevel telt totaal 36 vensterassen. De middenrisaliet, waarvan de voorgevel ter hoogte van de begane grond is uitgevoerd met metselwerk in imitatie-rustica, wordt geflankeerd door achthoekige, gekanteelde torens met een trans op gemetseld rondboogfries, bekroond met een kleine spits.

Tussen de torens staat, over een breedte van drie vensterassen, tegen de gevel een eenlaags galerij met balkon achter gekanteelde borstwering, waartegen hardstenen plaquettes, met in laagrelief het opschrift "Chassé" en "Kazerne".

De gemetselde kruisgewelven op rond- en segmentbogen worden aan de voorzijde getorst door zes, deels gekoppeld opgestelde hardstenen kolommen, met blokvormig basement en kapiteel met florale motieven. De risaliet wordt bekroond door een op uitkragend metselwerk gestelde balustrade met in het muurwerk uitgespaarde schietsleuven, aansluitend op de toreentranssen. In deze balustrade zijn drie dakkapellen opgenomen, waarvan de middelste is voorzien van een puntgevel, voorzien van een uurwerk en een deklijst met hogels en pinakels.

De hoekrisalieten hebben een opzet die, hoewel in versoerde vorm, gelijk is op die van de middenrisaliet, zij het dat de torens hier vervangen zijn door arkeltorentjes, er slechts één dakkapel op staat, en de galerij is vervangen door een inpandig portiek met ajour gemetseld maaswerk in Neo-Gotische vormen, gevuld met glas-in-lood panelen. Ook hier zijn vleugelpaneeldeuren toegepast.

Een deel van de oorspronkelijke vensters is vernieuwd. De zesruits houten vensters hebben de oorspronkelijke indeling, en zijn voorzien van schuif- en klappenramen.

De hoofdingang bestaat uit een eenvoudige vleugelpaneeldeur, geflankeerd door vensters als boven vermeld. Alle vensters hebben segment- en rondboogig afgesloten boogvelden; op representatieve plaatsen zijn deze gevuld met blind maaswerk, bestaande uit twee rondbogen met bekronende cirkel in hoogrelief. De eenvoudiger vensters hebben in de boogtrommels een mozaïek met siermetselwerk uit rode, gele en zwarte baksteen.

De zuidelijke en noordelijke zijgevel zijn uitgevoerd als de delen van de voorgevel, tussen de risalieten. Tegen het dakschild staan op regelmatige afstand dakkapellen met overstekende helmkap en bekroond door zinken pironen. Op de nok van het dak staan, eveneens op regelmatige afstand, schoorstenen met smeedijzeren rookkappen. Op de nok van de middenrisaliet een

smeedijzeren dakhek. Tegen de achtergevel staan een viertal tweelaags haakse uitbouwen onder zadeldaken, belegd met verbeterde Hollandse pannen.

Op de daken staan telkens twee schoorstenen met smeedijzeren rookkappen. Deze vleugels hebben alle in beide langsgevels zes vensterassen met op elke bouwlaag twee zesruits klapvensters. De middelste vleugels zijn door een eenlaags aanbouw onder zadeldak, tellende acht vensterassen, met elkaar verbonden, waardoor een binnenplaats is ontstaan.

Tussen de andere vleugels is de achtergevel van het hoofdgebouw zichtbaar: zowel op de begane grond als op de verdieping is deze voorzien van een tweelaags toiletgebouw, geflankeerd door zesruits klapvensters onder polychrome gemetselde strek met boogtrommel.

In het interieur zijn onder meer van belang de voormalige verenigingslokalen voor de officieren, op de eerste etage van de middenrisaliet. In deze zalen, tot voor kort in gebruik als burelen van de kazerne-commandant, treft men in Neo-Renaissancestijl uitgevoerde houten lambrizingen, plafonds, parketvloeren en omlijste paneeldeuren met pedimenten aan, alsmede een tweetal marmeren schouwen met schoorsteenbetimmering. De overige ruimtes hebben merendeels eenvoudige gestucte muren en plafonds.

Waardering

Het administratiegebouw is onderdeel van een complex van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorische waarden: het heeft belang als bijzondere uitdrukking van de sociaal-economische en ook de geografische ontwikkeling van Breda als kazernestad, met name vanwege de bijzondere situering op een ruim terrein ter plaatse van de oude vestinggronden; als bijzondere uitdrukking van de typologische ontwikkeling van de militaire complexen in de periode na ca. 1875; het gebouw heeft architectuurhistorische waarden: het is van belang voor de geschiedenis van de militaire architectuur; het is van belang wegens het bijzondere materiaalgebruik en de ornamentiek, die het weerbare karakter en de functie van het geheel weerspiegelen; het complex heeft ensemblewaarden: het is van bijzondere betekenis wegens de situering, verbonden met de ontwikkeling van de stad na de ontmanteling van de vesting; het heeft belang wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en wateren nabij de oude vestinggronden aan de singels; gaafheid/herkenbaarheid: het complex is van belang wegens de architectonische gaafheid van het in- en exterieur; het is van belang wegens de hoogwaardige kwaliteit van de samenstellende onderdelen.

4 BOUWHISTORISCHE VERKENNING

In dit hoofdstuk wordt de historische bouwsubstantie van het pand besproken. Daarbij worden tevens de bouwhistorische bijzonderheden verkend en geanalyseerd. De eerste paragrafen gaan in op de situering, de plattegrond en opbouw, daarna wordt ingezoomd op de afzonderlijke bouwdelen en gevels en de constructies. De bijzonderheden van het interieur worden behandeld vanaf paragraaf 4.6.

NB: wanneer in deze tekst de term “oorspronkelijk” valt, wordt bedoeld op de eerste bouwphase in 1898.

4.1 SITUERING

De Chassékazerne is gesitueerd ten zuidoosten van de historische binnenstad van Breda. De voorgevel is gericht op het oosten en kijkt uit op het voormalige exercitieterrein, het huidige Nonnenveld, dat in de huidige situatie is volgebouwd met hoge nieuwbouw architectuur, stammend uit de 21ste eeuw. Aan de westzijde wordt de achterzijde van de kazerne ontsloten via de Keizerstraat. De aanleg van deze straat omstreeks de jaren 50 van de vorige eeuw zorgde er voor dat de Lange Stallen losgeknipt werden van het kazerneterrein. Aan deze zijde van het gebouw zijn in de huidige eeuw verschillende hoge nieuwbouw projecten tot stand gekomen waardoor de kazerne enigszins van het straatbeeld is onttrokken.

Aan de noord en zuidzijde van het gebouw lopen twee oudere straten, beide Parade geheten, die behoren tot de oorspronkelijke bouwphase van de kazerne.

De huidige situatie rond de kazerne. De hoofdvorm van de kazerne is minder goed herkenbaar door de moderne aanbouw aan de achterzijde, gericht op de Keizerstraat. De voorgevel van de kazerne is gericht op het Nonnenveld, rechts op de afbeelding. Googlemaps 2017.

4.2 HOOFDVORM, PLATTEGROND EN OPBOUW, DAK

De kazerne heeft een samengestelde plattegrond bestaande uit een langwerpige hoofdvleugel met een noord/zuid oriëntatie onder een met schilden uitgevoerd afgeknot dak en vier met flauw hellende, zadeldaken uitgevoerde achtervleugels, die haaks op de hoofdvleugel aansluiten.

Zicht op de voorgevel (links), gezien richting het noorden. Rechts is het voormalige exercitieterrein dat wordt gescheiden van de kazerne door een doorlopend fietspad.

De zuidelijke hoekrisaliet met aansluitende achtervleugel, gezien richting het westen.

De voorgevel van de kazerne gezien richting het zuiden.

De noordelijke hoekrisaliet met aansluitende achtervleugel, gezien richting het oosten.

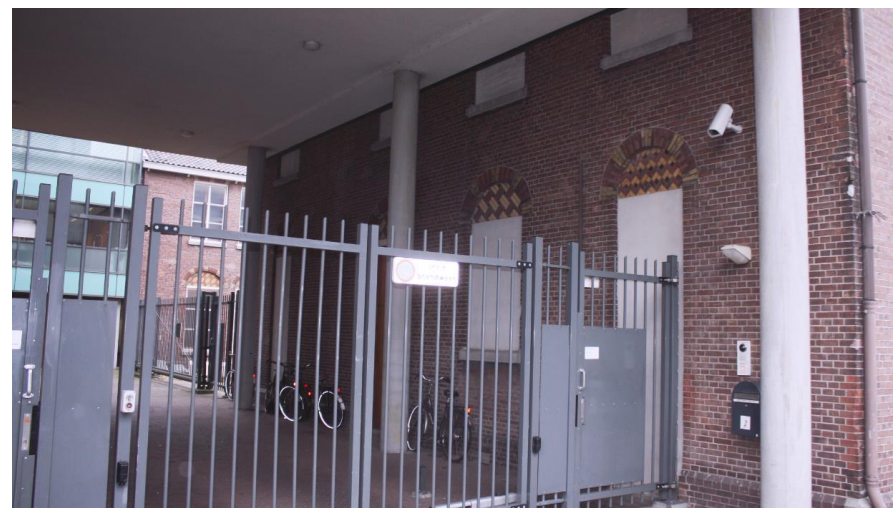
De achtergevel van de voorvleugel en de zijgevels van de achtervleugels (links en rechts), gezien naar het oosten.

Alle bouwdelen hebben een begane grond en eerste verdieping, waarbij de hoofdvleugel is uitgevoerd met een doorlopende zolder, die, op de hoeken (hoekrisalieten) en in het midden (middenrisaliet), hoger is.

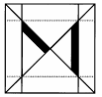
De achtervleugels en de minder hoge delen van de voorvleugel zijn bedekt met gesmoorde kruispannen, terwijl de hogere delen op de hoeken en in het midden van de hoofdvleugel zijn voorzien van leien in Maasdekking. Deze dakbedekking is onderdeel van de oorspronkelijke bouw.

Zicht vanaf de Keizerstraat op de achtergevel van de hoofdvleugel, ter hoogte van de middenrisaliet, thans een doorgang vanuit het Breda's Museum naar de achterzijde van het gebouw. De gevel is verscholen komen te liggen achter de nieuwbouw aan de Keizerstraat.

Zicht op een deel van de achtergevel van de zuidelijk achtervleugel. De nieuwbouw is tegen de gevel aangebouwd.

4.3 GEVELS

Het gebouw is opgetrokken in machinaal gefabriceerde baksteen en opgemetseld in een kruisverband.

De gevels van de voorvleugel zijn geornamenteerd met hardstenen onderdelen, zoals de onderdorpels bij de vensters, de consoles bij de bakgoot en dekl ijsten. De gevels zijn geleed door banden in verblendsteen in een licht afwijkende kleur en worden afgesloten door geprofileerde houten gootlijsten, die aan voorgevelzijde ter hoogte van de middenrisaliet is opgemetseld als een rondboogfries.

Detail van het muurwerk ter plaatse van de zijgevel van de achtervleugel, ter hoogte van de plint.

Het muurwerk aan de zijkant van de noordelijke hoekrisaliet is uitgevoerd met banden in verblendstenen. De goot wordt gedragen door consoles die in een gemetselde boogfries zijn aangebracht.

Detail van het boogfries en de hardstenen consoles in de voorgevel.

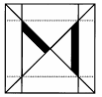
Een oorspronkelijk kozijn in de voorgevel. De ramen zijn later aangebracht.

Detail van de bovendorpel van een oorspronkelijk raamkozijn in de voorgevel, voorzien van kapellen in het houtwerk.

Oorspronkelijke kozijnen op de verdieping van de voorvleugel.

De kozijnen in de achtervleugels zijn later aangebracht. Ook de 6-ruits ramen zijn van een latere bouwphase, vermoedelijk omstreeks 1960.

Detail van de later aangebracht raampartijen in de zijgevels van een van de achtervleugels. Bij het aanbrengen van het huidige kozijn is het muurwerk hersteld.

In het geval van de zijgevels en achtergevels van de achtervleugels en de achtergevel van de voorvleugel zijn alle oorspronkelijke kozijnen vervangen voor vlakke varianten. Enkel in de gehele voorgevel en de zijkanten van de hoekrisalieten zijn op zowel de begane grond als verdieping de oorspronkelijke kozijnen nog aanwezig, uitgevoerd met gesneden kapellen in het houtwerk. Bij de hoektorens en de dakkapellen van de risalerende delen zijn alle oorspronkelijke ramen nog aanwezig. De raampartijen bestaan verder in het hele gebouw uit stalen 6-ruits draairamen. Deze ramen zijn vermoedelijk omstreeks 1960 aangebracht.

Detail van het draaiwerk van een stalen raampartij op de begane grond van een van de achtervleugels.

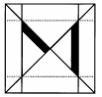
Detail van het sluitwerk van een stalen raampartij op de verdieping van een van de achtervleugels.

4.3.1 Voorgevel

De voorgevel heeft een symmetrische opzet met een door torens geflankeerde middenrisaliet van zes vensterassen, en hoekrisalieten, elk bestaande uit vijf vensterassen. De teruggelegen geveldelen die tussen deze risalerende partijen liggen hebben tien vensterassen. Alle vensters hebben aan de bovenzijde een rondboog van profielstenen met een verdiepte trommelboog waarin siermetselwerk is opgenomen. Dit siermetselwerk kan bestaan uit kruis- of ruitvormige motieven met zwarte, gele en grijze bakstenen of uit een driepas-achtige opzet van verblendstenen en profielstenen. Deze laatste opzet is vooral boven de vensters toegepast die een belangrijke ruimte benadrukken, zoals de officiersruimtes.

De middenrisaliet wordt geflankeerd door hoektorens met hardstenen plint.

De noordelijke hoekrisaliet is uitgevoerd met cordonlijst. Aan de bovenzijde is een borstwering met kantelen aanwezig, die wordt onderbroken door een centraal gesitueerde dakkapel. Op de hoeken zijn arkeltorens aangebracht.

De voorgevel wordt horizontaal verdeeld middels een bakstenen plint op de begane grond en een cordonlijst van gebakken profielstenen ter hoogte van de verdiepingvloer. Aan de bovenzijde wordt de gevel afgesloten middels een gemetseld rondboogfries, in combinatie met hardstenen consoles die de bakgoot dragen. Bij de risalerende delen zijn boven deze goot gekanteelde borstweringen aangebracht.

De geveldelen tussen de risalieten worden gescheiden door pilasters, die aan de bovenzijde zijn versierd met een halfzuil.

Detail van de bovenzijde van een pilasters met halfzuil.

De teruggelegen geveldelen worden verticaal, middels bakstenen pilasters met halfzuilen, ook nog onderverdeeld in traveeën. In de buitenste traveeën zijn verschillende soorten nissen aanwezig.

Aan de bovenzijde steken een viertal houten dakkapellen boven het dakvlak uit, die aan de bovenzijde een dak op overstek hebben, die wordt afgesloten middels een oude piron. De schoorstenen hebben een afsluiting middels een originele smeedijzeren schoorsteenkap met windvaan.

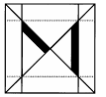

Detail van een nis op de begane grond in de geveldelen tussen de risalieten. De boogtrommels boven de vensters zijn gevuld met siermetselwerk in grijs, geel en zwart gekleurde stenen.

Detail van een nis op de verdieping in de geveldelen tussen de risalieten. De boogtrommels boven de vensters zijn gevuld met gemetselde driepassen in verblendstenen.

De middenrisaliet is ter hoogte van de begane grond uitgevoerd met metselwerk in imitatie-rustica. Op de verdieping zijn tussen de vensters halfzuilen aangebracht op een ronde hardstenen voet. Deze halfzuilen hebben ook nog een middendeel van hardsteen en een simpel kapiteel van hetzelfde materiaal.

De verdieping van de middenrisaliet is voorzien van halfzuilen tussen de vensters. De torenspitsen zijn voorzien van windvanen.

Detail van de dakkapel met tuit en sierwerk in hardsteen en de flankerende kapellen met schilddak op overstek en pironnen boven de middenrisaliet. Achter de kapellen is nog een deel van het dakhek zichtbaar.

Ter hoogte van de gekanteelde borstwering steken drie bakstenen dakkapellen boven het dakvlak uit, waarvan de middelste groter is dan de twee flankerende kapellen, en is uitgevoerd met een tuit met hardstenen deklijsten, die met hogels en pinakels van hetzelfde materiaal zijn versierd. Het uurwerk in het rondvenster bovenin de tuit lijkt te zijn vervangen. De twee kleinere dakkapellen zijn voorzien van een dak met voorschilden en overstek.

Aan de bovenzijde van de middenrisaliet is een smeedijzeren dakhek aanwezig, uitgevoerd met vierpassen en behorende tot de oorspronkelijke bouwphase.

De middenrisaliet wordt geflankeerd door achthoekige, gekanteelde torens die zijn bekroond met een met leien bedekte spits met originele smeedijzeren windvanen. De plinten van de hoektorens in de middenrisaliet bestaan uit hardsteen. De bakgoot van de middenrisaliet is door het interieur van de torens heen getrokken in de vorm van een houten Keulse goot, en sluit aan op de goten van de teruggelegen geveldelen.

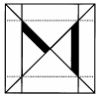
De vensters onder gemetselde strekken in de hoektorens zijn nog oorspronkelijk, inclusief het klapbare raam met kozijn.

Detail van de voet van de rechter hoektoren, met een hardstenen plint en daarboven imitatie rustica in schoon metselwerk.

Detail van het oorspronkelijke raam met kozijn op de begane grond in de rechter hoektoren.

Detail van de houten Keulse goot in de rechter hoektoren.

Tussen de torens staat, over een breedte van drie vensterassen, tegen de gevel, een eenlaags galerij. De galerij is opgebouwd uit hardstenen zuilen met basementen en kapitelen van hetzelfde materiaal waarboven een gekanteelde borstwering is aangebracht. In deze borstwering zijn twee hardstenen plaquettes, met in laagrelief het opschrift *Chassé* en *Kazerne* aangebracht, en boven de entree een medaillon van hardsteen waarin wapentuig, wapenschilden met een vestingstad en gekruiste takken en twee baniers met opschriften (*OGANA?* en *BAR s AUBE* en de jaartallen 1765-1849) zijn aangebracht. Het medaillon wordt bekroond met ranken en een rijksappel (?).

De galerij voor de entree in de middenrisaliet bestaat uit hardstenen zuilen met kapitelen op basementen en gemetselde muur- en scheibogen.

Detail van het hardstenen medaillon boven de galerij, met wapentuig, wapenschilden en opschriften.

Detail van de kapitelen van de galerij en de hardstenen plaquette waarop het woord CHASSÉ in reliëf is aangebracht.

Detail van de kapitelen van de galerij en de hardstenen plaquette waarop het woord KAZERNE in reliëf is aangebracht.

Hardstenen console bij de scheiboog aan weersinden van de galerij.

De met muurankers uitgevoerde galerij wordt overwelfd door troggewelven en heeft een entree die bestaat uit een originele dubbele houten deurpartij met naald en panelen op smeedijzeren hangwerk. Aan de bovenzijde is hardstenen bovendorpel met een korfboog met gemetselde driepassen aanwezig.

De tegelvloer in de galerij bestaat uit wit en zwarte tegels, gelegd in een ruitvorm en zou oorspronkelijk kunnen zijn.

De overvelving van de galerij is met troggewelven tot stand gekomen. In den huidige situatie zijn de gewelven met een doek behangen.

Detail van het bovenlicht boven de hoofdentree.

Detail van de hoofdentree in de galerij, met tegelvloer en houten paneeldeuren met smeedijzeren hang- en hekwerk. De rechter deur is deelbaar.

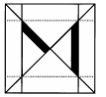

Detail van de rondboognissen en halfzuilen in het middelste deel aan de zijkant van de noordelijke hoekrisaliet.

De hoekrisalieten kennen een opbouw zoals bij de teruggelegen gevelvlakken, waarbij op de verdieping een accent op het middelste vensteras van twee halfzuilen op een ronde hardstenen voet is aangebracht. Aan de voorzijde van het gebouw is er tussen de halfzuilen een vensters aanwezig, aan de zijkanten zijn vier rondboognissen met bakstenen vulling. Ter hoogte van de gekanteelde borstwering steekt een houten dakkapel boven het dakvlak uit, die is ingezet met een oorspronkelijk venster met raamkozijn met dubbel 6-ruits raam en half rond bovenlicht.

Op de hoeken zijn ronde arkeltorens aangebracht. Deze torens hebben een ronde hardstenen voet en worden bekroond met een ronde spits, waarbij de binnenste toren is uitgevoerd met een windvaan.

Aan de zijde van de voorgevel is een originele entree gesitueerd, bestaande uit een dubbele houten deurpartij, uitgevoerd met panelen en robuuste naald. Aan de bovenzijde is de trommelboog gevuld met siermetselwerk in verblendstenen. Van oorsprong waren aan de noord- en zuidzijde van de hoekrisalieten ook entrees aanwezig. Dezen zijn in de huidige situatie dichtgezet.

Detail van de achterste arkeltoren bij de noordelijke hoekrisaliet.

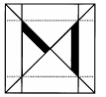
De oorspronkelijke entree van houten paneeldeuren onder een bovenlicht met rondboog in de zuidelijke hoekrisaliet.

De entree aan de zijkant van de zuidelijke hoekrisaliet is dichtgezet.

Het oorspronkelijke venster met raam en halfrond bovenlicht in de dakkapel boven de zuidelijke hoekrisaliet.

Detail van het halfronde bovenlicht in de dakkapel boven de zuidelijke hoekrisaliet.

Het raam in het venster van de dakkapel boven de zuidelijke hoekrisaliet heeft nog het oorspronkelijke hangwerk.

4.3.2 Achtergevel

De achtergevel van de hoofdvleugel is in een kruisverband opgemetseld met machinaal gefabriceerde bakstenen en wordt onderbroken door de aansluiting van de vier achtervleugels. De gevelvlakken tussen deze achtervleugels hebben een uitbouw gekregen, waar van oorsprong de toiletten waren ondergebracht. Deze uitbouwen hebben de hoogte van de verdieping en zijn uitgevoerd met kruispannen bedekte lessenaarsdaken. De oorspronkelijke rondvensters in de kopse gevels zijn verwijderd en dichtgezet.

De uitbouw tegen de achtergevel van de voorvleugel, tussen twee achtervleugels in. De vier vensters zijn oorspronkelijk. De oorspronkelijke rondvensters aan de kopse kanten van de uitbouw zijn verwijderd.

Een van de entree in het voorste travée van achtervleugels. Vermoedelijk zijn deze entrees, inclusief de hangende luifels, aangebracht omstreeks 1960.

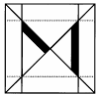

De achtergevel van de voorvleugel met de originele dakkapellen, ter hoogte van de oorspronkelijke korte achtervleugel. Hier is na 1998 een nieuwe glazen entree gemaakt voor het museum.

Ter plaatse van de gesloopte korte achtervleugel is recent een glazen pui aangebracht, waar een doorgang is gemaakt vanuit het museum naar het achterterrein.

De bakgoten worden aan de achterzijde van het gebouw gedragen door houten consoles. Van oorsprong waren deze consoles uitgevoerd met smeedijzeren beugels. De meeste beugels zijn verdwenen, met uitzondering van een aantal exemplaren bij de uitbouwen.

In het dakvlak steken verschillende originele dakkapellen uit, uitgevoerd met 9-ruits draairamen.

Detail van de smeedijzeren beugels die de bakgoot van de uitbouw aan de achterzijde van de voorvleugel dragen. De ramen in de uitbouw kunnen origineel zijn.

De vensters in de achtergevel zijn voorzien van een rondboog van geprofileerde baksteen in combinatie met gele verblendstenen. De verdiepte boogtrommels hebben siermetselwerk van gele en oranje verblendstenen met een breipatroon of ruitpatroon. De vlakke raamkozijnen zijn later aangebracht maar sluiten wel aan op de hardstenen neuten op de onderdorpel.

De vierkante kantelramen op de begane grond en verdieping in de uitbouwen hebben vlakke kozijnen en kunnen tot de oorspronkelijke opzet behoren.

Detail van een met profielstenen uitgevoerde trommelboog met siermetselwerk boven een van de vensters in de achtergevel.

4.3.3 Achtervleugels

De opbouw van de achtervleugels bestaat uit een zestal traveeën, die ieder een tweetal vensters op elke verdieping hebben. Deze vensters zijn op de begane grond voorzien van rondbogen waarvan de trommelbogen siermetselwerk hebben. De verdiepingsvensters hebben een gemetselde strek, uitgevoerd in gele en oranje verblendstenen.

Alle entreepartijen in de zijgevel van de achtervleugels zijn van een latere datum. De entrees in de voorste traveeën, onder luifels, zijn vermoedelijk in dezelfde verbouwing aangebracht als toen men de ramen heeft vervangen.

De opbouw van vensters in de zijgevels van de achtervleugels bestaat uit segmentbogen van oranje en gele verblendstenen op de begane grond en gemetselde strekken op de verdieping.

De vensters in de achtergevels van de achtervleugels zijn, waar zichtbaar, dichtgezet.

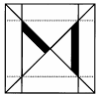
De achtergevels van de achtervleugels zijn gedeeltelijk verscholen achter de nieuwbouw aan de Keizerstraat. De ramen en aanwezige entrees zijn allemaal dichtgezet.

4.4 CONSTRUCTIEVE ELEMENTEN

4.4.1 Kapconstructies

Boven zowel de hoofdvleugel als achtervleugels zijn nog de oorspronkelijke kapconstructies van 1898 aanwezig.

Omdat niet elk bouwdeel een even hoge kap bezit zijn er in de voorvleugel verschillende typen kappen aanwezig. Boven het

hoogste deel, de hoekrisalieten en de middenrisaliet, zijn grenen- of vurenhouten dekbalkjukken aanwezig met rechte spantbenen. Hierboven zijn geschoorde stijlenparen met ankerbalken aanwezig. Het dak wordt ook nog extra ondersteund door een middenstijl met windschoren.

De lagere delen van de voorvleugel kennen een zelfde onderbouw maar hebben geen gestapelde stijlenparen.

Het vurenhouten dakbeschot is vermoedelijk oud maar zal op verschillende plekken zijn vervangen.

De torenspits boven de hoektorens is opgebouwd uit een houten ster met zetel en makelaar met windverbanden.

De kapconstructie boven de lagere delen van de voorvleugel hebben een traditionele opbouw van dekbalkjukken met rechte spantbenen.

Boven de middenrisaliet bestaat de kapconstructie uit dezelfde dekbalkjukken maar dan zijn er gestapelde stijlenparen met geschoorde middenstijlen aangebracht.

De onderzijde van de hoekkeper van de kap boven de middenrisaliet is in het muurwerk van de hoektoren opgenomen.

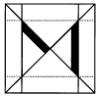
Detail van het gestapelde stijlenpaar met middenstijl boven de middenrisaliet.

De constructie van de torenspits van de hoektorens bij de middenrisaliet bestaat uit een traditionele opbouw van een houten ster met zetel en geschoorde makelaar.

Detail van de geschoorde makelaar in de kap van de torenspits.

Zicht op de gordingen en een van de scheidingsmuren boven de achtervleugels, die tevens dienst doen als ondersteuning voor de dakconstructie. Tussen de gordingen zijn originele betimmeringen aanwezig, bestaande uit een framework waar kraalschroten in zijn gezet. De rode plafondhangers behoren tot de constructie van de huidige moderne stucplafonds op steengaas.

Boven de lange achtervleugels is een dakconstructie gemaakt die bestaat uit zware gordingen. Deze gordingen worden gedragen door de scheidingsmuren tussen de verschillende traveeën.

4.4.2 Draagconstructies

De draagconstructies voor de begane grond in de voorvleugels bestaan oorspronkelijk uit houten balken en stenen vloeren ter hoogte van de gangen. Een deel van dit soort vloeren kan nog

aanwezig zijn, hoewel er ook een groot deel vervangen is voor betonnen vloeren.

De verdiepingsvloeren in de voorvleugel zijn allemaal aangelegd op originele troggewelven op stalen profielen. Zelfs de verdiepingsvloer in de beide hoektorens is uitgevoerd met een troggewelf.

Ter plaatse van de dichtzettingen in zijgevels van de hoekrisalieten was van oorsprong een trapopgang. Deze opgangen zijn aan beide zijden verdwenen. De verdiepingsvloer hier zal uit een jongere constructie bestaan.

De zoldervloer in de voorvleugel rust op een originele enkelvoudige balklaag. De hoektorens hebben op deze verdieping een stenen gewelf.

Detail van het troggewelf boven de begane grond van de hoektoren.

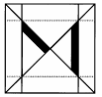
De troggewelven boven de begane grond van het middenrisaliet.

Detail van de enkelvoudige zolderbalklaag in de voorvleugel, ter hoogte van de middenrisaliet.

Het stenen gewelf boven de verdieping in een van de hoektorens.

In de achternvleugels zijn de begane grond vloeren voor een groot deel vervangen voor betonnen vloeren op een betonnen fundering. Dit is waarschijnlijk gedaan na het vertrek van de landmacht in 1992.

De verdiepingvloeren zijn uitgevoerd met troggewelven op stalen profielen. De troggen hebben een oost/west oriëntatie en worden ondersteund door een onderslag van stalen profielen. Deze profielen, die uit de oorspronkelijke bouwtijd stammen, rusten op hardstenen consoles.

Aan de achterzijde van de meest noordelijke achternvleugel is een verdiepingvloer van holle keramische stenen met onderslag, vermoedelijk aangebracht omstreeks 1960.

Een nieuwe betonvloer met kruipruimte op de begane grond van een van de achternvleugels.

De achterzijde van de noordelijke achternvleugel heeft een verdiepingvloer van holle keramische stenen met onderslag.

Troggewelven met stalen onderslagbalk op hardstenen consoles vormen de verdiepingvloer bij de achtervleugels.

In de zijgevel van de achtervleugels zijn de oorspronkelijke posities van de ventilatieroosters nog zichtbaar.

4.4.3 Kelder

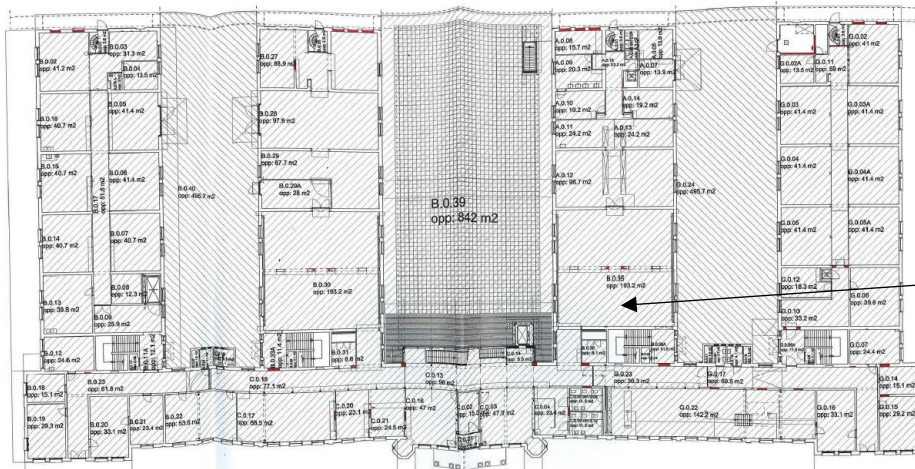
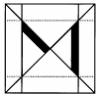
Er is geen kelder aanwezig onder het gebouw. Wel zijn er kruipruimtes onder de achtervleugels aanwezig, die worden ontluicht middels roosters in de zijgevels. Een groot deel van deze roosters zijn verdwenen.

4.5 INDELING

4.5.1 Begane grond

Voorvleugel

De ruimtes in de voorvleugel zijn gelegen aan de voorzijde van het gebouw en worden ontsloten via een gang, die tegen de achterzijde van het gebouw ligt. Deze oorspronkelijke indeling is nog aanwezig, hoewel met name in het museum gedeelte een aantal oorspronkelijke binnenmuren zijn weggebroken. De indeling ter plaatse van de hoekrisalieten volgt nog de oorspronkelijke opzet.

Huidige plattegrond met de voorvleugel aan de onderzijde. De achtervleugels hebben allemaal een middengang gekregen.

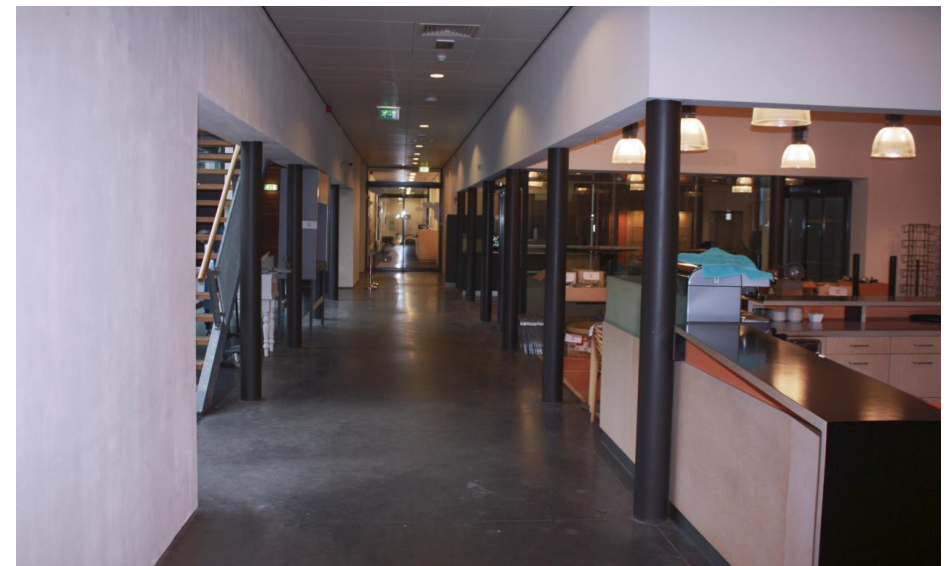
Achtervleugels

De achtervleugels hebben van oorsprong een indeling van een zestal traveeën, die werden gescheiden door steensdikke bakstenen muren en werden ontsloten via een gang tegen de zijgevel. In alle vleugels zijn de zijgangen verplaatst voor al dan niet afgesloten middengangen. Elke middengang is tevens uitgevoerd met een later aangebrachte stalen wenteltrap aan de achterzijde van de vleugels. Deze trap is toegevoegd toen men de indeling van de middengangen heeft gebouwd.

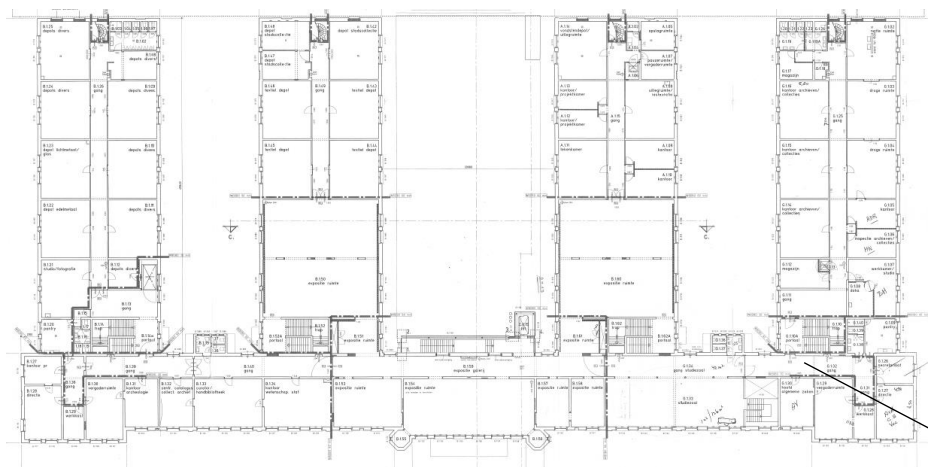
De scheidingsmuren tussen de traveeën zijn in alle vleugels nog aanwezig. De indeling van de traveeën is herkenbaar aan het ritme van de vensters in de zijgevels, waarbij er per travee twee ramen aanwezig zijn.

Een grote ruimtes aan de voorzijde van een van de twee middelste achtervleugels wordt gekenmerkt door muurdammen, die onderdeel zijn van de oorspronkelijke scheidingsmuur.

De achtergang in de voorvleugel is op de begane grond ter hoogte van de middenrisaliet deels opgebroken.

De huidige plattegrond van de eerste verdieping is in grote lijnen nog gelijk aan de oorspronkelijke indeling.

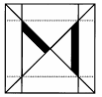
4.5.2 Eerste verdieping

Voorvleugel

De oorspronkelijke indeling van de verdieping van de voorvleugel kent eenzelfde opbouw als op de begane grond met ruimtes aan de voorzijde en gang aan de achterzijde. Op de verdieping is de oorspronkelijke indeling beter bewaard gebleven dan op de begane grond, met name in het zuidelijke deel van de voorvleugel.

De gang op de verdieping in de voorvleugel.

De gang op de verdieping in de voorvleugel.

Achternvleugels

Ter plaatse van de achternvleugels zijn de oorspronkelijke zijgangen vervangen voor middengangen. De scheidingswanden die de ruimtelijke indeling van 1898 weergeven zijn nog wel aanwezig. Alle aanwezige binnenwanden binnen deze indeling van traveeën zijn van een latere datum.

Een middengang op de verdieping in een van de achternvleugels.

4.5.3 Zolder

De verschillende zolderruimtes in de voorvleugel zijn, net als in 1898, ongedeeld gebleven. De ruimtes worden gescheiden door brandmuren.

In de hoekrisalieten waren van oorsprong leslokalen aanwezig. Deze indeling is nog altijd bewaard gebleven. Helaas is er geen huidige plattegrond van de zolders beschikbaar.

4.6 INTERIEUR

Het merendeel van de interieurafwerkingen uit 1898 zijn verwijderd. Dit is voor een groot deel al gebeurd toen het leger het gebouw verliet in 1992.

Enkel op de zolderverdieping in de hoofdvleugel en boven de verlaagde plafonds op de verdiepingen bij de achtervleugels zijn nog enkele sporen van oorspronkelijke afwerkingen overgeleverd.

Voorvleugel

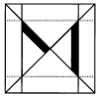
Op de zolder van de beide hoekrisalieten is de indeling van 1898 nog aanwezig, bestaande uit een groot lokaal, ooit in gebruik als leslokaal, een halletje en meerdere kleinere ruimtes, die in gebruik geweest zijn als opslagruimtes en als kantoorruimte voor de adjudant onderofficier.

Het leslokaal op de zolder van de noordelijke hoekrisaliet, met oorspronkelijke binnendeur en binnenvenster.

Detail van het schuifbare binnenvenster in het leslokaal op de zolder van de noordelijke hoekrisaliet.

Het leslokaal op de zolder van de zuidelijke hoekrisaliet heeft nog de oorspronkelijke wandbetimmering van kraalschroten.

De leslokalen hebben in de binnenwand een 6- of 8-ruits schuifvenster met architraaflijst aan de onderzijde voor de toetreding van daglicht. Aan de bovenzijde is een lichthof aanwezig met twee ongedeelde ramen.

De wanden in de twee leslokalen zijn ter plaatse van de dakvlakken geheel betimmerd met schroten. Ook de plafonds en de lichthoven zijn voorzien van schroten. De rechte wanden zijn gepleisterd en hebben een wandlijst. In het geval van het leslokaal aan de zuidelijke kant van het gebouw zijn ook nog twee originele inbouwkasten aanwezig.

Het lichthof boven de het leslokaal op de zolder van de zuidelijke hoekrisaliet bezit nog de oorspronkelijke betimmeringen.

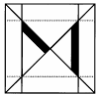

Het leslokaal op de zolder van de zuidelijke hoekrisaliet heeft nog de oorspronkelijke inbouwkasten.

Aan de zuidelijke kant van het gebouw heeft het leslokaal een grijze en okergele (later oververft met wit) kleurafwerking gekregen. Aan de noordzijde is gekozen voor een olijfgroene kleur, in combinatie met okergeel. Dit lijken de oorspronkelijke kleurstellingen van 1898 te zijn. Een diepgaand kleuronderzoek zou hier uitsluitsel over kunnen geven.

Het binnenvenster in de wand van het leslokaal op de zolder van de zuidelijke hoekrisaliet heeft een geprofileerde architraaflijst aan de onderzijde van de onderdorpel.

De hal op de zolder van de noordelijke hoekrisaliet met de oorspronkelijke paneeldeuren met bovenlicht, schroten als wandafwerking en okergele en kobaltblauwe verfkleur.

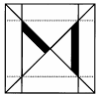
Detail van de kobaltblauwe kleur op de schroten in de hal op de zolder van de noordelijke hoekrisaliet.

De originele wastafel in de hal van de zolder boven de noordelijke hoekrisaliet.

Detail van de smeedijzeren beugel die de wastafel draagt.

Detail van de betegelde achterwand bij de wastafel in de hal op de zolder van de noordelijke hoekrisaliet.

In de hallen, die de leslokalen verbindt met het trappenhuis, waren van oorsprong wasbakken aanwezig. Aan de noordzijde van het gebouw is nog zo'n wasbak overgeleverd, bestaande uit een natuurstenen plaat op smeedijzeren beugels en een achterwand van okergele tegels.

In de noordelijke hal is nog een geschilderde lambrisering aanwezig, bestaande uit een kobaltblauwe kleurafwerking. Deze kleur lijkt te behoren tot de bouwphase van 1898.

De zolderruimtes worden tenslotte afgesloten met de originele paneeldeuren en geprofileerde deurkozijnen met een 3-of 2-ruits bovenlicht.

Achtervleugel

Boven de verlaagde plafonds op de verdiepingen van de achtervleugels zijn nog de oorspronkelijke betimmeringen aanwezig, die van oorsprong de plafonds boven de slaapzalen vormde. Deze betimmeringen bestaan uit vlakken met diagonaal geplaatste schroten met kraal en hebben een okergele kleur. Ter plaatse van de aansluiting met andere vlakken, muren en rookkanalen zijn geprofileerde lijsten aangebracht.

Op de schroten is tevens de afdruk van de wanden van de oorspronkelijke zijgang zichtbaar.

De met kraalschroten en geprofileerde lijsten betimmerde plafonds boven de verdieping van een van de achtervleugels.

Detail van de oorspronkelijke diagonaal geplaatste kraalschroten boven de verdieping van een van de achtervleugels.

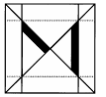

De oorspronkelijke okergele kleurafwerking van de betimmering boven de verdiepingen van de achtervleugels is zichtbaar onder de afbladerende crèmekleur.

De afdruk van de originele gangmuur tegen de zijgevel op de verdieping bij de achtervleugels is nog zichtbaar in het pleisterwerk van de scheidingsmuren.

Aan de voorzijde van de vier achtervleugels bevinden zich de trappenhuisen, bestaande uit bordestrappen met hardstenen treden en stalen leuningen. De trappen van de begane grond naar de verdieping lijken omstreeks 1960 te zijn vernieuwd met nieuwe hardstenen treden en stalen leuningen. Bij de trappen naar de zolder zijn nog de oude hardstenen treden met aansluitende plint aanwezig. Bij de aansluiting met de zolders van de voorvleugel zijn tevens nog de oorspronkelijke schrotenplafonds aanwezig, uitgevoerd met lijstwerk.

Een trappenhuis van de begane grond naar de verdieping in een van de achtervleugels. De natuurstenen delen van de treden en plint zijn vervangen.

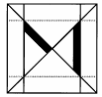

De oude natuurstenen treden van de verdieping naar de zolder (links) en de vernieuwde natuurstenen treden van de begane grond naar verdieping (rechts) in een trappenhuis in een van de achtervleugels.

De oorspronkelijke plafonds boven het trappenhuis in de bestaan uit kraalschroten met lijstwerk.

5 BOUWHISTORISCHE WAARDENBEPALING

Als eerste onderdeel van de waardestelling volgt hieronder de algemene contextuele redengevende waardestelling, gevolgd in paragraaf 5.5 door de getrapte waardestelling op onderdelen.

5.1 ARCHITECTUUR- EN BOUWHISTORISCHE WAARDEN

In de gaaf bewaarde hoofdvorm en architectuur is hoge architectuurhistorische waarde gelegen. Met name het exterieur van de voor- en zijgevels van de voorvleugel heeft een rijke architectuur met halfzuilen, nissen en pilasters in neogotische stijl. Bijzonder is de hiërarchie tussen de risalerende delen en de terugliggende gevelvlakken. Met name de risalerende delen hebben een sterke architectonische geleding door toepassing van hoek- en arkeltorens, een galerij en verschillende hardstenen detailleringen. Deze delen worden afgesloten met een boogfries en gekanteelde borstweringen. Het totale gevelbeeld straalt daarmee duidelijk kracht en bescherming uit, wat goed aansluit bij de functie van het gebouw.

Binnen het exterieur zijn nog een aantal oorspronkelijke entree en raampartijen aanwezig. Zo zijn de entrees in de hoekrisalieten en middenrisaliet van houten paneeldeuren met naald en smeedijzeren hangwerk aan de voorgevelzijde nog origineel. Aan de voorgevelzijde zijn tevens alle

oorspronkelijke raamkozijnen bewaard gebleven. Bij de andere bouwdelen zijn de originele kozijnen vervangen door vlakke varianten. Vermoedelijk is dit gelijktijdig gebeurd met het vervangen van de originele ramen door de huidige stalen exemplaren. Met het vervangen van de oorspronkelijke ramen werd ook de roedenverdeling van de ramen aangepast. Dit heeft ervoor gezorgd dat de kazerne een ander aanzicht heeft gekregen.

Het kazernegebouw is wat betreft de hoofdstructuur en het exterieur een vrij goed bewaard gebleven voorbeeld van het aan het einde van de 19de eeuw voor kazernes gebruikelijke lineaire type met achtervleugels. Daarbij ontsluit een gang aan de achterzijde van een brede voorvleugel de in deze vleugel aanwezige facilitaire ruimtes, terwijl de in de achtervleugels aanwezige soldatenkamers eveneens vanuit de gang toegankelijk zijn, maar verder onderling zijn ontsloten.

Deze hoofdstructuur van een gang met een reeks kleinere vertrekken is in de voorbouw, op zowel de begane grond als de verdieping, vrij goed bewaard gebleven, al behoren de uiteinden van de gang op de verdieping niet tot de oorspronkelijke opzet.

Naast de ruimtelijke indeling is in de voorbouw ook een groot deel van de oorspronkelijke constructies van de verdiepingvloeren en de dakconstructie bewaard gebleven. Wijzigingen hebben zich hoofdzakelijk beperkt tot de

achterzijde van de noordelijke achtervleugel waar omstreeks 1960 een nieuwe verdiepingsvloer in holle keramische stenen is aangebracht. Van de begane grondvloeren zijn de oorspronkelijk in hout uitgevoerde delen vermoedelijk voor een groot deel vervangen door betonvloeren. Dit is zeker het geval voor de achtervleugels.

Binnen de achtervleugels behoren alleen de dwarsmuren tot de oorspronkelijke opzet. De eenvoudige dakconstructie, bestaand uit forse gordingen, die zijn opgelegd in de tussenmuren, is nog grotendeels intact, maar wordt door jongere stucplafonds aan het zicht onttrokken.

In de nog goed herkenbare hoofdropzet en de hiertoe te rekenen delen is belangrijke architectuurhistorische waarde gelegen. Zowel in de constructies, als in sporen van verbouwingen, zijn bouwhistorische waarden gelegen.

Als gevolg van grootschalige renovaties in de jaren 90 van de twintigste eeuw zijn vrijwel alle interieurafwerkingen vernieuwd. Een laatste restant aan oorspronkelijke interieurafwerkingen zijn aangetroffen op de zolders boven de hoekrisalieten. Zo zijn er nog wand- en plafondafwerkingen van houten schroten aanwezig. Tevens zijn de beide lichthoven uit 1898 op de zolders aangetroffen. Bij een van de zolders is er nog een oorspronkelijk wastafel op smeedijzeren beugels aanwezig.

Ook zijn er nog originele paneeldeuren met geprofileerde kozijnen en verschillende binnenvensters met architraafdorpels present.

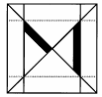
De beide zolders op de hoeken hebben tevens nog de vroegste kleurafwerkingen, van belang voor de kennis van het oorspronkelijke kleurenpalet kan worden onderzocht.

Boven de verlaagde plafonds op de verdiepingen van de achtervleugels zijn ook nog oorspronkelijke plafondbetimmeringen aanwezig, bestaande uit kraalschroten met lijstwerk. Ook op deze onderdelen zijn nog de originele kleurstellingen aanwezig.

De trappenhuisen in de achtervleugels zijn nog gedeeltelijk oorspronkelijk, waarbij de trappen van de verdieping naar de zolders de originele treden van hardsteen hebben.

Hoewel er meerdere kazernes gebouwd zijn in Nederland van het lineaire type kregen de verschillende gebouwen een eigen uiterlijk, dat met name in het exterieur tot uitdrukking kwam.

Binnen de kazernearchitectuur van de late negentiende eeuw en vroege twintigste eeuw is een duidelijke ontwikkeling herkenbaar, waarbij de architectuur na de robuuste opzet, geleidelijk iets lichter werd. Goede voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld de Johan Willem Frisokazerne te Ede uit 1904 en de Generaal Snijderskazerne te Nijmegen uit 1906.

5.2 CULTUURHISTORISCHE WAARDE

Het gebouw is van belang als bijzondere uitdrukking van de sociaaleconomische en ook de geografische ontwikkeling van Breda als kazernestad, met name vanwege de bijzondere situering op een ruim terrein ter plaatse van de oude vestinggronden.

In de periode dat het onderzochte gebouw tot stand kwam vormde huisvesting van de manschappen en de opslag van wapens en munitie de spil van het militaire ‘apparaat’. De gebouwen voor ‘kazernerij’ van de manschappen vormden dé kazerne. Hierin is dan ook een groot verschil herkenbaar met het functioneren van de huidige Landmacht. Hoewel de militairen nog altijd een belangrijke rol spelen, is de focus veel meer komen te liggen op de inzet van wapens en materieel. Grote lineaire kazernes met veel slaapzalen verloren hun functie of kregen een nieuwe invulling. Hierin markeren juist deze gebouwen een zeer wezenlijke verandering in de landsverdediging, maar ook vormen deze gebouwen nog altijd een belangrijke herinnering aan het vroegere militaire ‘leven’.

5.3 ZELDZAAMHEIDSWAARDE

De interieurafwerking op de zolder van de voorvleugel en achternvleugels heeft een bijzondere zeldzaamheidswaarde, als onderdeel van de inrichting en afwerking van een kazerne. Hoewel Breda als militair hart van Nederland veel gebouwen

bezit die een historisch verhaal vertellen, zijn er binnen die groep weinig authentieke interieur- en kleurafwerkingen bewaard gebleven.

Met de aangetroffen afwerkingen kan een reconstructie gemaakt worden die een beeld schetst van de afwerkingen van interieurs in militaire gebouwen rond 1900.

5.4 SITUERINGS- EN ENSEMBLEWAARDE

Het kazernegebouw heeft een zeer markante hoofdvorm en architectuur en is voor het omliggende gebied van groot belang. Het gebouw is van bijzondere betekenis wegens de verbondenheid met de ontwikkeling van de stad na de ontmanteling van de vesting in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het gebied waar de kazerne staat, inclusief het exercitieterrein, was al opgetekend in de vroegste plankaarten na de ontmanteling van de vestingwerken. Het gebouw is een laatste restant van de vroegste opzet van het kazerneterrein op deze locatie. Hierdoor vertegenwoordigt het gebouw hoge stedenbouwkundige waarde.

Het kazernegebouw is daarnaast van belang wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en wateren nabij de oude vestinggronden aan de singels

5.5 GETRAPTE WAARDENSTELLING OP ONDERDELEN

In deze paragraaf volgt een overzicht van de waardevolle onderdelen van het exterieur en het interieur. Daarbij worden de kwalificaties volgens de door de Stichting Bouwhistorie Nederland opgestelde richtlijnen gehanteerd.

Aan het einde van dit hoofdstuk zijn de waardenkaarten opgenomen. Van de zolder geen plattegrond beschikbaar.

5.5.1 Exterieur

Hoge waarde

- Hoofd- en dakvorm en architectonische geleding van zowel de voorvleugel met galerij en de tegen de achtergevel gesitueerde toiletuitbouwen, als de achtervleugels.
- Tot de oorspronkelijke opzet te rekenen gevels, hun materialisering en toegepaste detailleringen, evenals hierin aanwezige elementen en oorspronkelijke openingen.
- Tot de oorspronkelijke opzet te rekenen galerij aan de voorgevelzijde van de voorvleugel, met haar materialisering en toegepaste detailleringen, evenals hierin aanwezige elementen en oorspronkelijke openingen.
- Pannendekking met leien en gesmoorde kruispannen op alle hellende dakvlakken.
- De in de dakvlakken aan de schoorstenen herkenbare oorspronkelijke brandmuren in de voorvleugel.
- Alle tot de oorspronkelijke opzet behorende kozijnen in de voorgevel van de voorvleugel. Dit geldt niet voor de

materialisering van vernieuwde ramen en deuren in deze kozijnen.

- Alle tot de oorspronkelijke opzet behorende entreepartijen in de voorgevel van de voorvleugel.
- Alle tot de oorspronkelijke opzet behorende ramen in de hoektorens en dakkapellen van de voorvleugel.
- Vrijstaande situering.

Positieve waarde

- Alle vernieuwde stalen ramen, als onderdeel van de bouwhistorische gelaagdheid van de kazerne.
- De vernieuwde entrees met luifels bij de achtervleugels, gesitueerd in het travee van de trappenhuizen.

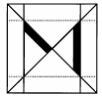
Indifferente waarde

- Materialisering van de met isolatieglas uitgevoerde entree van het museum aan de achterzijde van de voorvleugel.
- Alle in afwijkende opzet moderne invullingen van deuropeningen of binnen de oorspronkelijke deurkozijnen in afwijkende opzet vernieuwde delen in de achtervleugels.
- Materialisering van de dichtgezette openingen in de voorvleugel en achtervleugels.

5.5.2 Interieur

Hoge waarde

- De tot de oorspronkelijke hoofdstructuur (gangen, portalen, trappenhuizen en brandmuren) te rekenen

binnenmuren en bouwkundige hoofdstructuur in beide vleugels.

- De in het interieur van de voorvleugel herkenbare ruimtelijke hoofdstructuur, bestaande uit een achtergang met hierop aansluitende achervleugels.
- Oorspronkelijke vloer- en dakconstructies.
- Oorspronkelijke omlijstingen van gevelopeningen en vensterbanken.
- Oorspronkelijke indeling van de zolderverdiepingen boven de hoekrisalieten.
- Oorspronkelijke afwerking van de zolderverdiepingen boven de hoekrisalieten in de voorvleugel, bestaande uit deurkozijnen met omlijstingen en paneeldeuren, wand- en plafondbekleding van kraalschroten, betimmerde lichthoven, binnenvensters met architraaflijsten en inbouwkasten.
- De kleurafwerking op de zolderverdieping boven de hoekrisalieten in de voorvleugel.
- Wasbak op ijzeren beugels en betegelde achterwand op de zolderverdieping boven het noordelijke hoekrisaliet in de voorvleugel.
- Oorspronkelijke hardstenen afwerking van de trappen in de trappenhuisen van de verdieping naar de zolder.
- De Keulse goot in de hoektorens.
- Het dakhek boven de middenrisaliet.
- De schoorsteenkapen bij de voorvleugel.
- De windvanen op de spitsen van de hoektorens en arkeltoren.

■ **Positieve waarde**

- Materialisatie huidige trappen naar de verdieping.

■ **Indifferente waarde**

- Vernieuwde vloerveld en betonnen begane grondvloeren.
- Alle moderne vloerafwerkingen.
- Alle aanwezige voorzetwanden en wandafwerkingen.
- Alle zichtbare plafondaafwerkingen.
- Alle later aangebrachte binnendeuren, inclusief kozijnen.
- Alle in gangen en trappenhuisen aanwezige binnenpuien.
- De in de achternvleugels aanwezige, niet-oorspronkelijke middengangstructuur.
- Alle, niet tot de oorspronkelijke opzet behorende binnenwanden op de begane grond en verdieping.
- In oudere wanden aangebrachte dichtzettingen.
- De later aangebrachte wenteltrappen in de achternvleugels.

5.6 TOELICHTING WAARDENGRADATIES

De volgende waardengradatie (getrapte waardenstelling), toegesneden op het toegepast bouwhistorisch onderzoek, wordt in de waardenbepaling gehanteerd (de bijbehorende kleuren corresponderen met de gebruikte gradaties in de waardenkaarten). Achter iedere waarde volgt een korte toelichting ten behoeve van het toegepast bouwhistorisch

onderzoek, zoals dit in het herontwikkelingsproces kan worden ingezet. Zie ook de achter dit hoofdstuk gevoegde waardenkaarten.

Hoge monumentwaarde (blauw)

Alle beschermenswaardige onderdelen die van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor het historische object / monument en zijn bouwhistorische ontwikkeling en derhalve onverkort gerespecteerd moeten worden. Bij schade moet uitgegaan worden van herstel en behoud van een maximum aan oorspronkelijk materiaal.

Positieve monumentwaarde (groen)

Alle beschermenswaardige onderdelen die voor de instandhouding van de ontwikkelingsgeschiedenis van het historische object / monument veel waarde bezitten. Behoud is gewenst, maar de waarde is niet dusdanig hoog, dat aanpassing of verandering onmogelijk is. Voorwaarde is dat het onderdeel als dusdanig herkenbaar blijft.

Indifferente monumentwaarde (geel)

Onderdelen, die niets of weinig aan de waarde van het gebouw toevoegen en ook geen wezenlijke onderdelen van de ontwikkelingsgeschiedenis zijn. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk.

5.7 WAARDERINGSPLATTEGRONDEN

De volgende waarderingsplattegronden zijn gemaakt op basis van de beschikbare inmeting bestaande situatie, aangeleverd door de gemeente Breda. Van de zolder is geen plattegrond beschikbaar.

WAARDEN

BEGANE GROND

EERSTE VERDIEPING

6 SUGGESTIES EN AANBEVELINGEN

6.1 CONCLUSIES

De belangrijkste waarden voor dit gebouw zijn gelegen in de goed bewaard gebleven hoofdopzet en architectuur. Ook in het interieur is de kenmerkende hoofdstructuur met een doorlopende achtergang in de voorvleugel goed bewaard en herkenbaar gebleven. Dit zowel vanuit cultuurhistorisch oogpunt als uit oogpunt van beeldkwaliteit.

Wat betreft het interieur van dit gebouw hebben de nodige verbouwingen en renovatie duidelijk hun tol geëist. Behoudens de hoofdindeling, constructies en enkele verspreide elementen is een aanzienlijk deel van de ruimtelijke indeling gewijzigd en zijn alle afwerkingen vernieuwd. Dit maakt enerzijds dat er ten aanzien van de toekomstige omgang met dit object meer vrijheden mogelijk zijn. Anderzijds dient met de nog wel aanwezige delen uiterst zorgvuldig te worden omgesprongen om een verdere afkalving van monumentale waarde te voorkomen.

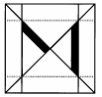
6.2 AANBEVELINGEN

Wat betreft het exterieur is het sterk aan te bevelen om bij werkzaamheden of noodzakelijke aanpassingen de oorspronkelijke architectuur als uitgangspunt te nemen, zodat, ook voor delen die al eerder werden vernieuwd, het historische totaalbeeld behouden blijft.

Wat betreft het interieur dient vooral rekening te worden gehouden met de aanwezige hoofdstructuur (gang- en brandmuren voorvleugel en dwarsmuren in achtervleugels). Wel is het sterk aan te bevelen om deze delen ook nadrukkelijk deel uit te laten maken van eventuele planvorming, zodat een versterking van waarden mogelijk is.

Voorts is het aan te bevelen om bij een eventuele herindeling de oorspronkelijke indeling (plaats en afmetingen ruimtes) als uitgangspunt te nemen om ook hier meer aansluiting tussen de architectuur en het interieurbeeld te bereiken.

Ten aanzien van het kleurbeeld verdient het aanbeveling om de huidige uniforme kleurstelling te wijzigen in een bij de oorspronkelijke architectuur aansluitende kleurstelling. Een aanvullend kleurhistorisch onderzoek kan hiervoor goede aanknopingspunten bieden. De zolderverdieping boven de hoekrisalieten kan hierbij als leidraad dienen.

7 BRONNEN EN LITERATUUR

Archief

Gemeentearchief Breda (GAB)

Beeldbank Nationaal Fotomuseum (NF)

Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE)

Internet

topotijdreis.nl

Literatuur

- W.H. Schukking, 'De historische ontwikkeling van den kazernebouw', in: *De Militaire Spectator*, 102(1933).
- M. Talens, *De ransel op de rug*, (manuscript) 1994.